

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
IJTIMOIY-IQTISODIYOT FAKULTETI**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: DEMOKRATIK JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA
IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI**

Bajardi: 5520100 – “Ijtimoiy ish”
yo`nalishi 4-bosqich talabasi
BURXONOVA FARIZA

Ilmiy rahbar: “Ijtimoiy ish” kafedrasи
o`qituvchisi O.E.Navruzov

SAMARQAND – 2018

DEMOKRATIK JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA

IJTIMOIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Kirish

I BOB. Demokratik jamiyat nazorat tizimining insoniyat jamiyatidagi funksiyasi.

1. Jamiyat tarkibining murakabligi va nazoratga muhtojligi.
2. Jamiyat taraqqiyotining nazoratga bog'liqligi.

II BOB. Ijtimoiy sherikchilik ijtimoiy himoya faoliyatini kuchaytirishning muhim sharti.

1. Ijtimoiy sherikchilikda milliy mintalitetning o'rni va yoshlar ijtimoiy nazoratning asosiy obekti sifatida.
2. Ijtimoiy sherikchilikda siyosiy partiyalar nazorat samaradorligini oshiruvchi omil sifatida.

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

KIRISH

Jamiyat taraqqiyotining asosida muhim bir ijtimoiy qonunlardan biri, jamiyatning o'zini - o'zi boshqarish va o'zini-o'zi tashkil qilish qonunlari yani nazorat tizimi yotadi. Har bir jamiyat tarixning orqaga qaytmas rivojlanish jarayonida o'z taraqqiyotini avvalo shu ikki qonun asosida belgilaydi va yo'naltiradi. Bu jamiyatning xuddi biologiyada odamning va boshqa jonzotlarning obyektiv shart-sharoitlarga adaptasiya, ya'ni moslashuvi sifatidagi o'zini-o'zi nazorat qilib boruvchi tabiiy jarayonning ijtimoiy shaklidir. Ammo jamiyatning bunday shakllanib borishi o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Bu jarayon, avvalo taraqqiyot subyektlari: inson va alohida yetakchining nazariy va amaliy faoliyatiga, hamda intellektual va ma'naviy salohiyati darajasiga bog'liq holda amalga oshadi. Bundan shunday hulosaga kelinadiki, jamiyat o'zini – o'zi boshqaruvchi va tashkillanuvchi substansiyadir¹.

Ammo bu ikki qonunning nomoyon bo'lishi (realizasiyasi) uchun muhim ijtimoiy shart-sharoitlar kerak bo'ladi. Bular, jamiyatning siyosiy jihatdan mustaqil bo'lishligi; jamiyatdagi insonlar siyosiy jixatdan faol bo'lishi; kuchli ijtimoiylashuv muhitining mavjudligi; xuququiy - siyosiy ong va madaniyatning yetukligi.

Birinchi omil asosiy omil hisoblanib, keyingi omillar esa uning natijasi sifatida nomoyon bo'ladi. Ayrim hollarda esa qolgan omillar birinchi omilni yuzaga keltiradi yoki bir vaqtida o'zaro dialektik aloqada ta'sir ko'rsatadi.

Binobarin ijtimoiy nazoratining maqsadga muvofiqlik konsepsiysi tarafdarlari G.Blumer, P.Burdye va boshqalarning fikricha, axborotga ega bo'lgan va ega bo'lмаган kishilar bilan bir xil sharoitda tadqiqot olib borganda «ijtimoiy

¹ В. П. Петров .Движущие силы и основные пути развитие человеческого общества. "Геодезия". М., 2000, стр.16.

nazorat» tushunchasiga tanqidiy yondoshish kerak ekanligini uqtirib o'tishadi. Bu esa voqyelikka to'g'ri kelmaydi. Jamoatchilik fikri ijtimoiy nazorat sifatidagi nuqtai nazardan, jamiyatning hamma nuqtai nazaridan, jamiyatning hamma a'zolarining bir qismi o'z qo'llab-quvvatlashlari bilan milliy an'analarni mustahkamlaydilar ijtimoiy nazoratning milliy xususiyatlarini aks etiradi.

Hozirgi paytda xar qanday monografik tadqiqot batafsil taxlilsiz va urganilayotgan xodisa moxiyatiga nisbatan turli qarashlarni taqqoslamasdan bo'lmaydi, bo'larsiz bu tadkikotlarni qo'llab-kuvvatlamasdan koladi. Shuning uchun biz xam shu an'anadan chetga chikmaymiz. Birok ijtimoiy nazoratga nisbatan bildirilgan zamonaviy qarashlarni taxlil kilishdan avval, kiskacha bo'lsada, ijtimoiy nazorat xaqida insoniyatning ilgor kishilari nima deyishgan, uning moxiyatining qirralarini qanday tasavvur qilganlari, uni kuch manbalari va jamiyat xayotidagi rolini nimalarda kurishganlari bilan ozgina qiziqib kursak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ibtidoiy jamoa tizimi davridagi jamoatchilik fikrlariga tuxtalib utirmaymiz. Usha paytda ijtimoiy nazoratni bilish axamiyatining muammolari biror kishini uylantirgani haqida tarix sukut saklaydi. Lekin u ishonch bilan qo'ldorlik tuzumi davrida ijtimoiy nazorat fenomenini anglashga kattik kizikish bo'lganligini ta'kidlaydi. «Jamoatchilik fikri» tushunchasini qo'llamasdanok, antik davrning kizikuvchan donolari moxiyati buyicha shu xodisa bilan bevosita boglik bo'lgan narsalar haqida bosh kotirishardi.

Demokratik davlat tarafdarlari bo'lgan sofistlar ijtimoiy nazoratga bu ishlarda axamiyatli rol ajratdilar. Protagor nima xakikat va nima yolg'on nima adolatli-yu nima adaolatli emasligi haqidagi savollarga javob berishni ijtimoiy nazorat ixtiyoriga topshirardi. U fuqarolik jamoasida axlokiy-xukukiy me'yirlarni manba va choralarini kura bildi. Moxiyatan, uning uchun ijtimoiy nazorat jamiyat, davlat, jamoatchilik xokimiyatining butun tizimi bilan kushilib ketardi. Sukrot maktabi xalkning uz-uzini boshkarishga dono va bilimli kiborlar boshkaruvini

karshi kuyadi. Bu goyalar Platon asarlarida uz rivojini topgan, u yerda, xususan, donolar fikri kupchilik fikriga nisbatan xakikatlirok degan fikr asoslanadi.

Aristotelning ijtimoiy nazorat haqidagi nuktai nazari demokratik an'analardan xoli emas. U uzining «Siyosat» (Aristotel. Asarlar.1983 y, t. b 464)ida turli ishlarni muxokama kilganda aloxida kishi mukammallikdan yirokligini tan olar ekan, u kupchilikning qobiliyatiga e'tibor beradi, xususan shunday deydi: «musiqiy va nazmiy asarlar haqida birovlar bir tomoni haqida muhokama qilsalar, boshqalar ikkinchi tomoni haqida muloxaza yuritadilar, hamma birgalikda butunlay olib muxokama qiladi». Aristotel jamiaytni boshqarishningadolatli jihatlariga alohida e'tibor berib bevosita hokimiyat mavjudligi ijtimoiy nazorat asosida amalga oshirilishi to'g'risida ijobiy fikrlar bildirib o'tadi.

Ijtimoy nazorat har bir jamiyatga, millatga va davrga xos xususiyt bo'lib jamiyat butunligini uning faolligini amalga oshirishdagi asosiy mexanizm sifatida bilishimiz mumkin.

I BOB. Demokratik jamiyat nazorat tizimining insoniyat jamiyatidagi funksiyasi

1&. Jamiyat tarkibining murakabligi va nazoratga muhtojligi.

Ingliz olimi Gerbert Spenser (1820-1903) XIX asr sotsiologlarning ichida birinchi bo'lib ijtimoiy tizim, ijtimoiy institut, ijtimoiy nazorat terminlarini kiritib, shu bilan bir qatorda franstuz sostiologi va ruhshunos G. Tard "ijtimoiy nazorat" so'zini ilmiy tavsiflab fanga asoslab berishdi. Keyinchalik esa bu termin yana ham keng mazmunni egallab, amerikalik sostiologlar E. Ross va R. Park ijtimoiy nazorat, xuddi jamiyat individning xulq-atvoriga, ijtimoiy kuchlar o'rtaida normal munosabatlarni ta'minlovchi insoniy tabiat, unga qo'yilgan talablar va, buning natijasida "sog'lom" ijtimoiy tartibni o'rnatish uchun maqsadga intiluvchi ta'sir kuchi deb, qabul qilishdi.

R. Park ijtimoiy nazoratni uch shaklga ajratdi:

1. Oddiy (majburlovchi) sankstiyalar (tazyiqlar);
2. Jamoatchilik fikri.
3. Ijtimoiy institutlar.

Franstuz sostiologi R. Lap'er ijtimoiy nazorat - individni qadriyatlar va madaniyatda me'yor tushunchalarini o'zlashtirishning ta'aminlovchi jarayoni, deb qaraydi. U, bu mexanizmning harakati sankstyaning uch turi bo'yicha taqsimlanadi, deb hisoblagan, ya'ni

- 1) jismoniy tazyiqlar (individni guruh me'yorlarini buzganlik uchun jazolash);
- 2) iqtisodiy tazyiqlar ("qo'rqtish", "jarima");
- 3) ma'muriy tazyiqlar (mansabidan ozod qilish, xizmatidan pastki lavozimga o'tkazish, hibsga olish va boshqalar).

Ijtimoiy nazoratning eng muhim ko'p tomonlama tizimlaridan biri ijtimoiy me'yor, urf-odat, an'analar nazoratni vazifalaridan biri ijtimoiy nazorat metodlari (usullari) dir.

Mashhur amerikalik sostiolog T. Parsons ijtimoiy nazoratning uch usulini analiz qilgan, ya’ni ko’rib chiqqan.

1. Ijtimoiy me’yorni (deviantni) buzgan shaxs, boshqa shaxslardan ajratib qo’yish maqsadida qo’llaniladi. Aynan, qamoqxonalarda, eng ashshadiy jinoyatchilarga nisbatan shunday usul qo’llaniladi.
2. Deviant shaxs butunlay jamiyatdan ajratilmay, balki boshqa shaxslar bilan muloqoti chegaralangan bo’ladi.
3. Reabilitasiya, ya’ni deviant shaxsni normal hayotga va jamiyatda o’z o’rnini bajarishiga qaytarish uchun tayyorlanadi. Juda ko’p qamoqxonalarda, ruhiy kasalxonalarda reabilitasiya dasturlari mavjud bo’lib, jinoyatchi bo’lmagan deviant shaxslarni reabilitasiyaga tayyorlashadi.
4. Jamiyatda ijtimoiy institatlarning ijtimoiy nazoratni olib borishda ahamiyati juda katta bo’lib, bulardan ijtimoiy himoya qilish tashkilotlari, shuningdek xayriya jamg’armalari, mehribonlik ko’rsatish jamiyatlari hisoblanadi. Bu tashkilotlar milistiya, sud, prokuratura, qamoqxonalarga qaraganda yovuz maqsadlarda emas, balki shaxsning omadsiz hayoti, o’z hissiyoti va axloqiy etukligining etishmasligigi oqibatlarining natijasi sankstiya (jazo) emas, balki, mehribonlik, rahm – shafqat sabr-toqat, qo’llab quvvatlash va ko’pincha davolashdan iborat bo’ladi. SHuning uchun ular e’tiborni jinoyatchilikni kesib o’tishni ko’zlamay, balki o’sha shaxsga ijtimoiy-ruhiy, tibbiy yordam ko’rsatib, to’g’ri tarbiya berishga qaratishadi. Bu ijtimoiy nazoratning har bir insonga yordam beruvchi eng muhim yo’nalishi, usuli va shakli bo’lib, shu bilan birga deviant shaxsga ham inson o’z hayotining xo’jayini bo’lishini ongida to’g’ri shakllantirishda iboratdir.²

Jamiyatda insonlar faoliyati, hatti-harakati va xulq-atvorlarini ijtimoiy me’yorlar boshqaradi. Ijtimoiy me’yor jamiyat boshqaruvingajralmas qismi bo’lib, shaxs yoki ijtimoiy guruh xulq-atvorini muayyan sostial muhitga

² Sosiologiya: o’quv qo’llanma / M.B.Bekmurodov tahriri ostida. T., 2001

moslashtiruvchi qoidalar majmuidir. Ijtimoiy me'yorning bir necha turlari mavjud bo'lib, huquqiy, axloqiy, diniy hamda urf-odatlarga oid me'yorlar shular jumlasidandir.

Jamiyat taraqqiy eti borgan sari o'rnatilgan me'yorlar ham eskirib bradi va yangi me'yorlar o'rnatiladi. YAngi me'yorlarni o'rnatish jarayoni jamiyatda o'rnatilgan mavjud me'yorlar doirasini kengaytirish va o'zgartirishdan iboratdir.

Jamiyat a'zolarini mazkur ijtimoiy me'yorlarga o'rgatib borish bilan birga, xulq-atvor me'yoriy talablarining to'g'ri bajarilishini nazorat etishadi va bu bilan **ijtimoiy nazorat** vakili vazifasini bajarishadi. Nazoratni yakka shaxs amalga oshirsa, bu individual tavsifga ega bo'ladi, agar butun bir jamoa, oila, do'stlar, maktab, mahalla tomonidan amalga oshirilsa, ijtimoiy tavsifga ega bo'ladi hamda u ijtimoiy nazorat deyiladi.

Sharq madaniyatining ravnaqi, mutafakkir olimlarning ilm – fan sohasidagi yutuqlari zamonaviy jamiyatdagi ma'naviy yetuk insonlarni tarbiyalashdagi o'rni beqiyosdir. Ijtimoiy nazorat – ijtimoiy munosabatlarning tirik organizmdan saqlashga yordam beruvchi, asosiy mexanizm bo'lib, jamiyatdagi intizomni nazorat qilish va qo'llab turish uchun xizmat qiladi.

Ijtimoiy nazorat vakillari insonlar xulq-atvorini 'oshqarishning eng muhim vositasi bo'lib, deviant xulq-atvorning oldini olishda ham ushbu jamoalarning o'rni katta bo'ladi.

Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu – oiladir. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog'lom oila muhitining o'rni kattadir.

Afsuski, oramizda shunday insonlar ham uchraydiki, ular jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmasdan, balki unga to'siq bo'luvchi me'yordan og'ish holatlarini yuzaga keltiradilar.

Deviant xulq-atvor – jamiyatda o’rnatilgan axloq me’yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki hatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo’lib, yolg’onchilik, dangasalik, o’g’irlik, ichkilibozlik, giyohvandlik, o’z joniga qasd qilish va boshqa shu kabi holatlar hisoblanadi.

Ijtimoiy nazoratning asosiy elementlari bo’lib, me’yor ya’ni jamiyatga o’zini qanday tuta bilishlik va sanksiya – insonlarni ijtimoiy me’yorlarni bajarayotganligini kuzatishni ta’minlashdir.³

Ijtimoiy nazorat ko’chadagi milisioner vazifasini bajaradi. U ko’chada noto’g’ri kesib o’tadigan yo’lovchilarni “jarima to’lattiradi”. Agar ijtimoiy nazorat bo’lmanida edi, odamlar hamma ishni qilishlari mimkin, ya’ni fikriga nima kelsa va nimani ko’proq yoqtirsa, bundan kelib chiqqan holda, konfliktlar ya’ni, to’qnashuvlar, janjalli bahslar bo’lib, jamiyatda tartibsizlik holi kuzatilishi mumkin edi.

Deviant xulq-atvor muammosini sostiologiya fani doirasida dastlab E. Dyurkgeym maxsus o’rgangan bo’lsa-da, jamiyatning eng qadimiy muammolaridan biri sifatida deviant holatlarga munosabatlar qadimgi davrlardan shakllanib kelgan.

XIX asr oxirlarida tabiiy fanlarda erishilgan ilmiy yutuqlar ijtimoiy fanlar tarqqiyotiga ham o’z ta’sirini ko’rsatdi. Xususan sostiologiyada ijtimoiy me’yordan og’ish holatlarini tushuntiruvchi dastlabki ta’limot – E. Dyurkgeymning “anomiya” g’oyasi yaratildi.

Ijtimoiy nazorat – jamiyatdagi barqarorlikning poydevori hisoblanadi. U bo’lmanida edi sosial tartibsizlik, anomiyaga olib kelardi.

Bu borada E. Dyurkgeymning to’rtta asari chop etilgan bo’lib, shulardan biri “O’z joniga qasd qilish”(1897) kitobi deviantlik muammosiga bag’ishlangan edi. E. Dyurkgeymning anomiya g’oyasini rivojlantirib, Merton deviant xulq-atvorga quyidagicha ta’rif beradi: “Deviant xulq-atvor jamiyatda e’lon qilingan qadriyatlar

³ В.П. Петров. Движущие силы и основные пути развитие человеческого общества. “Геодезия”. М., 2009.

va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir”.

Shaxslarda yuz beruvchi deviant holatlarning paydo bo’lishi, shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo’lgan uchta omilni ko’rsatish mumkin. Shaxs xususiyatlarining rivojlanishida:

1. Irsiy vaziyatlar;
2. Psixo-fiziologik omillar;
3. SHaxsning bilim darajasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, bundan kelib chiqadiki, ijtimoiy nazorat jamiyat uchun muhofaza va barqarorlik funksiyalarini bajaradi.

Ijtimoiy nazoratda – ijtimoiy me’yorning o’rni katta bo’lib, bunda inson ba’zi holatlarda qanday fikr yuritishni, gapirishni, o’zini tutishni bilishi kerek. Bunday hol, kichik guruhlarda (yoshlar yig’ilishida, do’stlar davrasida, oila va h.z.) kuzatilishi mumkin.

Katta guruhlarda yoki jamiyatda kelib chiqqan holga “umumiyl qoidalar” hisoblanadi.

Ba’zi normalar buzilsa, yengilroq jazolar berilishi, boshqa xil normalar buzilsa og’irroq, ya’ni qahrli jazolar – qamoqxona va o’lim jazosi belgilanadi. Hamma jamiyatda ham qonun – qoidalarga bo’ysunmaslik hollari uchrab turadi. Ba’zi yuqoti tabaqalardagi axloqsizlik, oilaviy va diplomatik hurmatsizlik insonni noxush ahvolga solib qo’ygana, buning oqibati og’ir jazolarga olib kelmaydi.

Sanksiya – bu faqat jazo emas, balki ijtimoiy me’yorlarni muhofaza qiluvchidir.

Ijtimoiy nazoratda sanksiya asosiy vazifabi bajaradi.

Ijtimoiy nazoratda o’z – o’zini nazorat qilish, ya’ni o’zining xulqi, yurish – turishini shu me’yorlarga muvofiq holda kuzatadi, bundan kelib chiqib, me’yorni

buzsa yomon, ya’ni gunohkorligini his eta boshlaydi. Bunday hollar, masalan, o’z do’stining xotinini ko’rolmay, g’azabda bo’lsa va omadli raqibi yoki biron qarindoshiga o’lim tilaydi. Shunday hollarda insonda gunohkorlik va vijdon azobi qiy Nay boshlaydi. Vijdonni – ichki nazorat ro’yobga chiqaradi. Zardushtiylik dinining “Avesto” kitobida uch narsa ilgari surilgan bo’lib, insonda ezgu fikr, ezgu so’z va ezgu amal, deyilgandir. Agar insonning vijdoni toza bo’lsa, hech qachon uning fikri yomon, ya’ni buzuq bo’lib yomon ehtiroslarga berilmaydi. Chunki turli xil ehtiroslar insonni noto’g’ri yo’lga undab, oxirida hayotini barbod qilishi mumkin. Ichuvchilik, giyohvandlik, jinoyatchilik, fohishabozlik, tamagirlik va shunga o’xshash deviant xulqlilik shularga misol bo’ladi. Insonga o’zini nazorat qila olishi, nima yomon va nima yaxshi ekanligi yoshligidan ota-onasi, yaqin qarindoshlari, o’qituvchilari tomonidan to’g’ri o’rgatilsa, unda har bir kishi hech qanday adashmasdan, har qanday vaziyatlarda o’z-o’zini bemalol nazorat qila oladi.

O’z-o’zini nazorat qilish ichki nazorat ham deyiladi. Bunda shaxs jamiyatda qabul qilingan me’yor darajasiga ko’ra o’zini intizomini mustaqil boshqaradi.

Me’yorning ijtimoiylashuvi jarayonida, bu me’yor shunchalik mustahkam o’zlashtiriladi- ki, bu me’yorni buzgan holda inson aybdor ekanligini sezadi. O’z-o’zini nazorat qilish irodaga asoslangan bo’lib, qanday tabiiy ofatlar kelmasin enga olish mumkinliga ishondir. CHunki insondagi ilmlilik, aql-idrokning shallanganligi bunday holatlarda yordam beradi.

Bilim- ijtimoiy nazoratning eng oddiy va eng samarali shakli bo’lib hisoblanadi. Mana shu bilim, aql-idrok orqali insonn o’z-o’zini boshvara oladi. Shaxsning hayvonlardan farqi ham mana shunda. O’z-o’zini nazorat qilish ijtimoiy muammo hisoblanib, uning taraqqiy etishi jamiyatda ijtimoiy fazilatlarga ega insonlarni shakllantiradi.

Tashqi nazorat – institutlar yig’indisi, mexanizmi umumiyl qabul qilingan me’yorlar va qonunlarni kafolatini nazorat qiluvchidir. Bularga sud, armiya, tashkilotlar, siyosiy partiyalar, ommabop axborot vositalari, hokimiyatlar kiradi.

Maktab imtihon baholari bilan nazoratda bo'lsa, hokimiyat fuqarolarga ijtimoiy yordam berish va soliqlarni vaqtida to'lashni, davlat – milisiya, davlatning radio, televide niye kanallarini, muharriyatni, nazorat qiladi.

Sharq madaniyatining ravnaqi, mutafakkir olimlarning ilm – fan sohasidagi yutuqlari zamonaviy jamiyatdagi ma'naviy yetuk insonlarni tarbiyalashdagi o'rni beqiyosdir. Yaqin va O'rta Sharq xalqlari madaniyatining tarixiy bosqichlarini va ahamiyatini umuminsoniy madaniyat doirasida yoritdilar.

Har bir davlatni ijtimoiy tashkil qilishda o'ziga xos an'analarga, dinlarga, u yoki bu xalq yashayotgan muhit va o'lkani o'ziga xos xususiyatlarga asoslanadi. G'arb madaniyati haqida juda ko'p yozilgan, shu jumladan, G'arb siyosiy va sotsiologik fikrining klassiklari ham masalan: **M.Veber, M.Xaydegger, K.Yaspers, J.Sartr** va boshqalar. Biz oxirgi 10 yillikda umumjahon xarakteriga ega bo'lgan Yevropa markaziy rasionalistik madaniyatni tugallanishi guvohi bo'lyapmiz.⁴

Ko'rileyotgan muammolarni mohiyatini ochib berish uchun, Sharq to'g'risida qarashlarning mohiyatini anglamoq zarur. Bunday qarashlardan eng ko'p tarqalgan bu – Sharqni an'anaviy qloq sistema sifatida qarashdir. Shu bilan bir qatorda shuni ham aytib o'tish lozimki, G'arb, Sharq haqida asosan afsona, ertaklarga asoslangan va juda noaniq tasavvurga ega bo'lgan, haqiqatda esa Sharq – bu sosiomadaniy, milliy – tarixiy – madaniy bir kompleks. Uning tarkibida juda xilma – xil, ba'zida esa hatto bir – biriga qarshi madaniyatlar qatlami bor. Masalan: Yaqin Sharqdagi arab – turkcha – musulmoncha, O'rta Sharqni eroncha - turkcha – musulmoncha, Sharqiy Osiyodagi budda – sintascha, hindcha, hinduistcha – budda, musulmoncha, an'anaviy Xitoycha, konfusiylik, uning daosizm va buddizm bilan birikmasi va hokazo madaniy qatlamlar mavjud.

Ko'rib turibmizki, Sharq nihoyatda xilma – xil, bu dunyolarni har biri o'ziga xos ahamiyatga ega va ularni bilish zarur. Ayniqsa, bu sosiologlarga tegishli,

⁴ <http://filosof.historic.ru/books/>

chunki bunda turli tarkiblarni, turlicha madaniyatlar jamiyatni tadqiq qilish uchun kim bilan munosabatda bo'layotganligini bilish lozim.

A. N. Forobiyning fikricha, jamiyatda hokimlar tartib o'rnatsalar kishilar unga rioya qilsalar, davlat xalqqa nisbatan adolatli va g'amxo'r bo'ladi va shunda davlat ham mustahkam bo'ladi. Zero, davlatning maqsadi va asosiy vazifasi mamlakat hududida ijtimoiy tinchlik va barqarorlikni ta'minlashdan iborat.

Zamonaviy jamiyatda to'la bilimli, ma'naviyatli, inson o'z – o'zini Sharq urf – odat va an'analari ta'sirida nazorat qilishi mumkin. Ijtimoiy nazorat jamiyatda fuqarolarning yagona, birdamlik, vatanparvarlik, insoniylik taraqqiyoti yo'lida eng foydali insonni yetushuviga eng yuksak omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Demokratik jamiyatning shakllanishi va takomilashishiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni tahlil qilish demokratik jamiyat tushunchasining namoyon bo'lish xususiyatlari va asosiy tamoyillarini tahlil etishni taqozo etadi. Ayni paytda milliy g'oya xuquqiy-demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyat barpo etishning asosiy vositalaridan biri ekanligini ham e'tirof etmoq lozim. Binobarin, milliy g'oya davlat va jamiyatning qarashlari, intilish, hohish va maqsadlari majmuidan iborat bo'libgina qolmasdan, balki u xalqimizning tarixiy, etnik hamda ijtimoiy taraqqiyotning xuquqiy asoslarini, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy omillari, obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarini ham o'zida mujassam etadi.⁵

O'zbekistonda shakllanayotgan demokratik jamiyatning ma'no-mohiyati va asosiy tamoyillari xaqida fikr yuritar ekanmiz, "demokratiya" tushunchasining moxiyati va mazmuni, xalqaro miqyosda e'tirof etilgan tamoyillar, Markaziy Osiyo mintaqasi va umumiy musulmon sharqidagi demokratik qadriyatlar hususidagi fikrlarimizga aniqlik kiritish lozim. Demokratiya xaqidagi yuqorida bayon qilingan turli qarashlar avvalo bu tushunchaning etimologiyasiga e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi. Falsafa qomusiy lug'atida demokratiya so'zi yunoncha demos – halq, kratos – hokimiyat degan ma'noni anglatishidan tashqari,

⁵ Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyat: Siyosiy partiyalar, mafkuralar madaniyatlar. T. Sharq 1998 y.

bu ijtimoiy-falsafiy kategoriyaning tarixiy taraqqiyot jarayonida shaklan va mazmunan o'zgarib borgani ilmiy asoslab beriladi⁶.

Demokratik jamiyat, avvalo, xalq hokimiysi tamoyillariga asoslangan, fuqarolariga erkinlik va teng xuquqli kafolatlangan siyosiy tizim ekanligini e'tirof etish, fikrimizcha, konseptual ahamiyatga egadir. Mazkur siyosiy tizimda shakllanayotgan demokratik jarayonlar haqidagi Prezident Islom Karimovning quyidagi fikriga e'tibor qaratmoq kerak. Unda ijtimoiy taraqqiyot kabi demokratik jarayonlarning rivojlanishi ham tartibsiz ravishda emas, balki obyektiv qonuniyatlar asosida amalga oshishi ta'kidlanadi. "Demokratik jarayonlar,- deydi Islom Karimov, - o'z obyektiv qonuniyatlarasi rivojlanadi. Ularni o'rganib borish, ularga amal qilish talab etiladi"⁷.

Hozirgi davrning butun murakkabligi va ziddiyatlariga qaramay uning siyosiy sohasidagi umumiyo yo'nalishi - demokratiya ekanligi shubxasiz. Davlat boshqaruv faoliyatining uslublari, vositalari, maqsadlari, ro'y berayotgan jarayonlar demokratiya bilan bog'liq. Yangi tashkilotlar, harakatlar shu jumladan milliy harakatlar ham demokratik ko'rinishga ega. Insoniyatning orzulari, intilishlari, kundalik hayoti demokratik g'oyalar bilan sug'orilgan. Lekin jahondagi biron mamlakatni demokratiyaning yorqin namuna timsoli yoki demokratiyaning biror modelini ideal sifatida ko'rsatish qiyin, xatto olimlar, mutaxasislar, yozuvchilar, davlat arboblari o'rtasida demokratiya to'g'risida aytilgan fikrlarning nixoyatda xilma-xilligini kuzatamiz.

Demokratik g'oyalar rivojiga G'arb va Sharq mamlakatlari o'ziga xos ravishda ta'sir ko'rsatdi, to'g'ri, bugungi zamонавиy demokratiya qadimgi Yunonistonda vujudga kelib, yangi davrda Yevropada sayqal topgan bo'lsada,

Falsafa. Qomusiy lug'at. T., "Sharq" NMAK, 2004, 106-b.

⁷I.A.Karimov. Demokratiya – bosh yo'limiz. Vatan sajdahoh kabi muqaddasdir. 3-jild. T., "O'zbekiston", 1996, 8-b.

uning nisbatan mukammal ko'rinishi XX arning II yarmi bilan bog'liq. Bu Sharq mamlakatlarida demokratiya bo'lmanan degani emas. Shu o'rinda demokratiyani sharqona modeli yoki sharq mamlakatlariga xos bo'lgan jihatlarini ko'rishimiz mumkin. Demokratik g'oyalari G'arb va Sharqda umumiy qoidalar asosida rivojlansada, lekin ularni bir-birlari bilan farqlanadigan jihatlari mavjud.

Milliy ongda o'ziga xos xususiyatlar mavjudki, ular har bir xalqning ruhi, mentaliteti tabiatini, belgilaydi va xususan, shu xalqning siyosiy tizimida ham aks etadi, har bir xalq o'ziga xos va mos bo'lgan siyosiy tashkilotlarni ham shakllantiradi.

G'arbda demokratiya individning guruhdan ustunligi g'oyasiga asoslanadi. Bu yerda individual erkinliklar va huquqlar masalasi eng dolzarb masala, Sharqda esa boshqacha.

Bu yerda indivud erkinligi va huquqlariga tayanilsada u ko'pincha guruh, jamoa manfaati va huquqlari uyg'un qo'yiladi. Har bir halq mentaliteti va jamiyat zaminida muayyan sharoitlarida bozor munosabatlari va siyosiy demokratik qadriyatlarini o'zlashtirishga tayyor elementlar mavjud. Bu fikrlar Osiyo Tinch Okeani mintaqasi mamlakatlari rivoji hususiyatlarini kuzatish natijasida aytilgan. Ushbu mamlakatlarda jamoa va qatlamlashuv qadriyatları va qoidalarga bog'liqligi kuchli, G'arb demokratiyasi modelidagi individlarni jamiyat va davlat ta'siridan himoya qilishga urinishlardan farqlicha, masalan, Yapon modeli "Shaxsni o'zini o'zi cheklash", uni jamiyat va davlat manfaatlari tizimiga uyg'un kirishishni ta'minlash vazifasini qo'ydi. Bu yerda an'ana va zamonaviylikning o'ziga xos uyg'unligiga erishilgan. Bu yerda monarxiya, burch, kelishuv, jamoaga sodiqlik, shaxs, manfaatlarning guruh manfaatlariga tayanishi kabi qadriyatlar saqlangan. Iixtiloflarni xal qilishda yosh - jinsdagi farqlar va ijtimoiy –kasbiy farqlardagi tengsizlik saqlanadi va o'ziga xosliklar juda ko'p.

Yuqoridaqgi aytilganlardan hulosa qilish mumkinki demokratiyani, mutloq individual erkinlikka bog'lash bir tomonlamadir, xuddi shuningdek, bugungi kunda islom madaniyatiga asoslangan davlatlarda demokratik tarkibotlarni o'rnatishda

eng katta to'siq deb hisoblash ham noxolisona xulosaga sabab bo'lishi mumkin. Turkiya, Misr, Marokash, Malaziya kabi davlatlarning ijobiliy misollari mavjud. Islomda fitna – birlikni yemirish havfi va umma-jamoa rolini ta'kidlash bilan birga yangilanish ham muhum o'rinni tutadi.

Mustaqillikka erishgandan so'ng O'zbekiston ham demokratiyaga o'tishning o'ziga xos yo'lidan bormoqda. Unda milliy an'analar, urf –odatlarni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish milliy davlatchilik an'analarini asrab-avaylab saqlash va rivojlantirish yo'lidan shoshilmasdan, izchil bosqichma – bosqich isloxtlar amalga oshirilmoqda.⁸

Markaziy Osiyoda mamlakatni idora etishda qadimdan jamoatchilikning erkin fikriga alohida etibor berib kelingan. Xalqning fikrini bilish turli ijtimoiy guruhlar va tabaqalar bilan bamaslahat ish yuritish Amur Temur, Ulug'bek, Mirzo Bobur va ko'plab hukmdorlar uchun qonun-qoida hisoblangan. Davlat ishlari uchun jamoatchilik bilan birgalikda, murosayu madora, muruvat, bag'rikenglik sabr-toqatlik bilan yurgizib kelingan.

Bugungi kunda O'zbekistonda milliy davlatchilik an'analarini tiklash va rivojlantirishga alovida e'tibor berilyotanligi tasodifiy emas. Chunki kengash, maslaxat, murosayu madora, sabr-toqatlilik, bag'rikenglik mamlakatda ijtimoiy muammolarni hal etishning va demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatnini qaror toptirishining zaruriy shartidir.

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki, G'arb davlatlarida bo'ladimi yoki Sharq davlatlarida bo'ladimi, demokratiyani "Erkinlik", "Fuqarolik", "Halq suvereniteti", "Milliy suverenitet", "Milliy davlat" kabi tamoyillari borki, ular jamiyatni tashkil etuvchi ozod va erkin fuqarolarning irodasi, manfaatlari, ehtiyojlarini ro'yobga chiqishida juda katta ahamiyat kasb etib qolaveradi.

⁸ I.A.Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida" Toshkent. "O'zbekiston", 1997

I BOB. Nazorat tizimining insoniyat jamiyatidagi funksiyasi.

2 &. Jamiyat taraqqiyotining nazoratga bog'liqligi.

Ijtimoiy nazorat – kutishlar va jamiyat o'z a'zolarining xulq-atvoriga qo'yadigan talablar tizimi bilan ularning haqiqiy xulq-atvori o'rtasidagi farqni eng kam darajaga keltirish vositasi bo'lgan jarayon. Bunda ijtimoiy tartibga solish (normalar va boshqa ijtimoiy tartibga soluvchilarni yaratish va ularni haqiqiy ijtimoiy munosabatlarga nisbatan qo'llanish jarayoni sifatida) va ijtimoiy nazorat (tartibga soluvchi bilan tartibga solinuvchi tizim o'rtasidagi nisbatni hamda aniqlangan farqlarni eng kam darajaga keltirishni tekshirish sifatida) tushunchalarini farqlash zarur.

Jamiyat ijtimoiy nazorat tufayli tizim sifatida muvozanatli (kibernetika tili bilan aytganda, gomextatik) holatda saqlanib turadi. Ijtimoiy munosabatlarning gomeestatik holati huquqiy, iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, axloqiy va h.k. xarakterdagi ijtimoiy tartibga soluvchilar murakkab tizimi bilan tutib turiladi.

Biroq ijtimoiy nazorat shakllari faqat normativ tartibga soluvchilar emas. Masalan, T.Parsons ijtimoiy nazoratning qadriyatlar, ijtimoiy institutlar (mulk, oila, ijtimoiy fikr va sh.k.) usullarini, qarindoshlik tizimlari, ijtimoiy ta'sir shakllari (ya'ni shaxsning ijtimoiy tizimdagи «boshqalarni ishontira olish borasidagi umumlashtirilgan qobiliyati» orqali aniqlanadigan nufuzi darjasи), ijtimoiy stratifikasiya standartlari va h.k. kabilarni ajratadi. Shu tariqa ijtimoiy normalar hamda qadriyatlar, shuningdek ijtimoiy o'zaro munosabatlar shakllari va jamiyatning ushbu normativ-qadriyat talablari institusional shakl oladigan ijtimoiy institutlar ijtimoiy nazorat vositalaridir.

Bunda ijtimoiy nazoratni amaldagi xulq-atvorni qandaydir o'zgarmas standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha bir tomonlama jarayon sifatida tushunish noto'g'ri bo'lardi. Ayrim kishilarning xulq-atvori jamiyat qadriyatlari va normalariga moslashibgina qolmay, jamiyatning qadriyat-normativ tizimining o'zi jamiyatning ayrim individlari, ijtimoiy guruhlari, sinflari va qatlamlari xulq-atvori

ta'siri ostida o'zgaradi. Shu ma'noda aytish mumkinki, ijtimoiy nazoratning maqsadiga – haqiqiy ijtimoiy munosabatlar va qadriyat-normativ kutishlar bilan jamiyat talablari o'rtasida muvsfiqlikka ikki usul bilan: 1) ijtimoiy munosabatlarni jamiyatda qabul qilingan normalar va qadriyatlarni muayyan maqsadni ko'zlab tashkil qilish yo'li bilan, shuningdek, 2) eskirib, o'zining ijtimoiylashuvchi ahamiyatini yo'qotgan normalar va qadriyatlarni o'zgartirish, qayta ko'rib chiqish hamda ularga asoslangan ijtimoiy institutlar va ijtimoiy o'zaro munosabatlar shakllaridan voz kechish hisobiga erishish mumkin.

Ijtimoiy nazoratning normativ usullari orasida huquq alohida o'rinni egallaydi. Huquqning ijtimoiy-normativ tartibga soluvchilar tizimidagi alohida o'rni, birinchidan, huquqning ijtimoiy tartibga soluvchi sifatidagi ta'sirchanligi davlat-hokimiyat yo'li bilan majburlash orqali ta'minlanadi. Huquqning normativ tartibga soluvchi sifatidagi xususiyatini tavsiflovchi ikkinchi jihat huquq boshqa (axloq, din, siyosat, moda, amaliy odatlar normalari singari va h.k.) ijtimoiy tartibga soluvchilardan farqli ravishda, umumiy manfaatlarni ifodalash shakli hisoblanadi. Huquq umumiy manfaatlarga (ayrim, maxsus emas) javob bergani uchun u ijtimoiy munosabatlar butun tizimining normal amal qilishini ta'minlash vazifasini o'z zimmasiga oladi.⁹

Huquq ushbu tizimning amal qilishini umumiy manfaat va umumiy xohish-irodaga asoslangan umumiy (umumahamiyatli va umummajburiy) qoidalarga bo'ysundiradi. Huquqiy normalar ijtimoiy munosabatlar subyektlarining o'zaro huquqlari va majburiyatlarini mustahkamlash mexanizmi orqali boshqa ijtimoiy tartibga soluvchilar harakatiga ham huquqiy aniqlik, huquqiy doira va shakl baxsh etadi. Huquq bir tartibga soluvchiga (erkinlikning umumhuquqiy shakli doirasida) keng imkoniyatlar berib va boshqasini cheklab qo'yib, ijtimoiy tartibga soluvchilar butun tizimining birligini, ziddiyatsizligini va balanslanganligini ta'minlaydi. Shu tariqa, huquq – ijtimoiy hayotning qandaydir alohida sohasini ijtimoiy yaxlitlikka

⁹ I.A.Karimov.Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish ustuvor maqsadimiz. Toshkent. "O'zbekiston", 2010

va ijtimoiy munosabatlarning boshqa sohalariga ziyon keltirgan holda amalga oshiriladigan tartibga solishga yo'l qo'y may, ijtimoiy munosabatlar butun tizimining muvozanatini va barqarorligini ta'minlab, boshqa ijtimoiy tartibga soluvchilarning maqsadi va harakat shakllarini bir-biri bilan bog'laydigan va muvofiqlashtiradigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchidir. Shu ma'noda, huquqiy nazorat ijtimoiy nazorat butun tizimini integrasiyalash omili ekanligini aytish mumkin.

Huquqning ijtimoiy nazorat usuli sifatidagi samaradorligi, eng avvalo, huquqiy tartibga soluvchilar sifatiga: huquqiy normalarning tartibga solinayotgan munosabatlar tabiatiga monandligiga, ularni huquqni tarkib toptiruvchi manfaatlarni ifodalash qobiliyatiga, moddiy normalar ziddiyatlarni bartaraf etishning prosessual kafolatlari hamda institusional shakllari bilan ta'minlanganligiga, qonunni qo'llanish faoliyatining samaradorligiga bog'liq. Huquqning ijtimoiy nazorat tizimidagi ta'sirchanligining boshqa eng muhim omillari – jamiyatning huquqiy madaniyati darajasi, huquk himoya qilayotgan qadriyatlarning jamiyat tomonidan e'tirof etilishi, huquqning ijtimoiy nufuzi va h.k.

Utish davri tipidagi jamiyatlarda (hozirgi Rossiya jamiyati ham shundaylardan) ijtimoiy nazorat bobida o'ziga xos vaziyat yuzaga kelmoqsa. Bunda ijtimoiy nazorat maqsadini ro'yobga chiqarish-amaldagi ijtimoiy munosabatlarni jamiyatning qadriyat-normativ kutishlari hamda talablariga muvofiqlashtirish – ushbu qadriyat-normativ kutishlar va talablar ko'pincha ziddiyatli xususiyatlarga ega bo'lishi bilan qiyinlashadi. Chunki o'tish davri jamiyatlari – ijtimoiy munosabatlarni integrasiyalashi mumkin bo'lgan qadriyatlar va normalar shakllanmagani holda bir qadriyat-normativ tizimdan boshqasiga o'tayotgan jamiyatlardir. Biz buni o'zining avvalgi qadriyat yo'l-yo'riqlaridan mahrum bo'lgan va yangi axloqiy hamda ma'naviy tortilish markazini azob bilan izlayotgan hozirgi Rossiya jamiyati misolida ko'rishimiz mumkin. Qadriyat yo'naliislari ziddiyatli, ko'pincha esa qutblarga ajralgan bizning jamiyatda

samarali ijtimoiy nazoratni amalga oshirish uchun muvofiq bo’lgan, ko’pchilikka maqbul qoidalar va normalar hali shakllanib ulgurgani yo’q.

Bundan tashqari, o’tish davri tipidagi jamiyatlarga ijtimoiy nazorat tizimining o’zida muvozanat buzilgan bo’lishi xosdir, bunda ushbu tizimning ayrim bo’g’inlari – biron-bir normalar, qadriyatlar, ba’zan esa butun-butun ijtimoiy institutlar ham o’z vazifasini lozim darajada bajapmay qo’yadi. Huquqning (huquqiy tizimning) ijtimoiy og’ishlarni bartaraf etish, jinoyatchilikni jilovlash, ijtimoiy hayotda huquqiy erkinlik vaadolatni ta’minalash bo’yicha o’zining nazorat qilish vazifalarini bajarishga qodir bo’lmasligi jamiyat uchun alohida xavf tug’diradi.¹⁰

Ushbu vaziyatda gap huquqiy nazorat tizimida to’xtab qolishga olib keluvchi ayrim (hatto juda arzimas bo’lsa ham) kamchiliklar haqida emas, balki hozircha botinan ziddiyatli bo’lmanan yagona huquqiy tizim, yagona qonuniylik va huquqtartibot yo’qligi haqida ketmoqda. Bu xrl Federasiya subyektlarining qonunlari hamda konstitusiyalari ko’pincha RFning federal qonunlariga hamda Konstitusiyasiga zid bo’lishida, vazirliklar va idoralar hujjatlari qonunlarga zid bo’lishida va h.k., hatto ayrim huquqiy hujjatlar ko’pincha ichki ziddiyatga ega bo’lishida namoyon bo’ladi. Bunday sharoitda huquq o’zining ijtimoiy nazorat qilish vazifasini yetarli darajada amalga oshirolmaydi va ijtimoiy tizim integrasiyasini ta’minalay olmaydi.

Bu jihatdan vatanimizda huquq sosiologiyasining hozirgi bosqichdagi vazifasi, bir tomonidan, jamiyatni ijtimoiy totuvlik negizida integrasiyalashda ko’maklashadigan qadriyat-huquqiy yo’nalishlarini ishlab chiqishda jamiyatta yordam ko’rsatish, ikkinchi tomondan esa, jamiyatni istagancha integrasiyalashga erishishga yo’naltirilgan ijtimoiy nazoratning huquqiy shakl va vositalari amal qilishi samaradorligini oshirish bo’yicha asosli tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

¹⁰ Karimov I.A. Asosiy vazifamiz–Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz faravonligini yanada yuksaltirishdir. Toshkent: “O’zbekiston”, 2010.

Agar ijtimoiy nazorat mexanizmi ishlab chiqilmagan bo'lsa, qaysidir normalarni anglab, tushunib yetish, ularni joriy etish, tashkiliy-mehnat tartibini ta'minlamaydi.

Ijtimoiy nazorat - bu o'ziga xos faoliyatdir, bu faoliyat ma'lum guruh yoki jamoada normal xulq-atvorni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan bo'ladi.

Bunday faoliyat ustqurma xarakterga ega bo'ladi, tashkilot va ishlab chiqarish undan qochib qutula olmaydi.

Mehnat doirasida ijtimoiy nazoratning aniq vazifalari quyidagilar hisoblanadi.

- ishlab chiqarishni barqarorlashtirish va rivojlantirish (ishchining xulq-atvori, mehnat natijalariga ko'ra nazorat qilinadi);
- iqtisodiy rasional bo'lish va mas'uliyat, mol-mulkni saqlash, mehnat sarf-xarajatlarini optimizasiyalash;
- ma'naviy-huquqiy boshqarib turish;
- (tashkiliy mehnat tartib-intizomining mazmuni mehnat faoliyati davomida subyektlarning munosabatlari, axloq va huquq, burch masalalariga amal qilish kabi masalalarda ko'rindi;)
- insonni jismoniy jihatdan himoya qilish. (texnika xavfsizligiga amal qilish, normadagi ish vaqtini kabi masalalarni hal qilish nazorat obyektlari hisoblanadilar).

Shunday qilib, mehnat doirasida ijtimoiy nazorat iqtisodiy ishlab chiqarish, ijtimoiy-gumanitar maqsadlarda olib boriladi.

Ijtimoiy nazorat o'zining murakkab tarkibiga ega, ular bir-biriga bog'liq uch jarayondan iborat:

- xulq-atvorni kuzatish;
- ijtimoiy normalar nuqtai nazaridan xulq-atvorga baho berish, kategoriyalash;

- xulq-atvorga sanksiyalar shaklida e'tibor berish;

Bu jarayonlar tashkilotlarda ijtimoiy nazorat funksiyalarining borligidan dalolat beradi.

Ijtimoiy nazoratning quyidagi turlari mehnat doirasida uchraydi: ichki nazorat, o'zaro nazorat va o'z-o'zini nazorat.

Ichki nazoratda uning subyekti nazorat qilinayotgan munosabatlар sistemasiga kiritilmagan, bu sistemadan tashqarida hisoblanadi. Bunday nazorat ko'rinishlari boshqaruv munosabatlari asosida olib boriladi, shuning uchun bunda ichki nazorat - bu ma'muriyat tomonidan amalga oshirilayotgan nazoratdir.

Ma'muriy nazorat o'zining qator imkoniyatlariga egadir. U eng avvalo o'ziga xos maxsus va mustaqil faoliyatga egadir. Bu bir tomondan xodimlarni nazorat funksiyalaridan ozod qiladi, chunki ular asosiy ishlab chiqarish vazifalari bilan band bo'ladi, boshqa tomondan esa professional darajada nazorat funksiyalarini bajarishga yo'naltiradi.

Ma'muriy nazoratning eng muhim, o'ziga xos tomonlaridan biri -uning rasmiy xarakterga ega ekanlidir.

Ma'muriyat tomonidan nazorat qilish butun tashkilot manfaatlarini himoya qilish yo'lidagi harakatdek qabul qilinadi, Kim? Nima uchun? Nimaga asoslanib? tekshiruv, nazorat olib borayotganligi haqida hyech qanday shubha, ortiqcha savollar tug'ilmaydi. (Nazorat ma'lum bir guruh professional vazifasiday qabul qilinadi). Ma'muriy nazoratning rasmiy xarakterda ekanligi ma'muriyatning huquq doiralaridan chiqmagan holda qandaydir sanksiyalar berish imkoniyati borligini ko'rsatadi.¹¹

Shuningdek, ma'muriy nazorat o'z kamchiliklariga ham ega, bu ma'lum bir vaziyatlarda o'z-o'zidan ko'rinish qoladi.

¹¹ I.A.Karimov.Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish ustuvor maqsadimiz. Toshkent. "O'zbekiston", 2010

Ma'muriy nazorat har doim ham hammani qamrab oladigan va tezkor bo'la olmaydi; har doim obyektiv, haqqoniy bo'la olmasligi ham ehtimoldan uzoq emas. Bundan tashqari ma'muriyat bevosita ishchi joylaridan nisbatan ajrab kelgan, bu esa uning tashkilotning oddiy a'zolari haqida to'liq, to'g'ri ma'lumotga har doim ham ega bo'lavermasligini bildiradi. Aynan mehnat xulq-atvoriga ma'muriy baho berishni kasb malakasi, mahorati nuqtai-nazaridan yetarli bo'lmasligi mumkin, ba'zida oddiy ishchi o'z faoliyati, xatti-harakatlarining to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini ma'muriyat a'zolaridan ko'ra to'g'ri baholay oladi.

Ma'muriy nazoratda tashkiliy-mehnat xulq-atvori normativ sifatlardan biri o'z vaqtida bajaruvchanlikdir.

Tashkiliy-mehnat tartiblariga rioya qilishning ahamiyatiga e'tibor berish chegaradan chiqib ketgan hollar ham bo'ladi. Tashkiliy mehnat tartib-intizomida topshiriqlarni o'z vaqtida bajaruvchan bo'lish qator muammolarni keltirib chiqarishi mumkin, ularning eng asosiyлари quyidagilardir:

- ishdagi formalizm mehnat ko'rsatkichlarining ahamiyatini tushirib yuboradi.
- ma'muriyat manfaatlaridan kelib chiqqan holda qattiq tartib-intizomni qo'llash;
- xodimlarning imkoniyatlari, iqtidori va ijodiy fazilatlarini bo'g'ib qo'yish.

Ma'muriy nazorat o'ziga xos motivlarga ega, ular mehnat doirasida ma'muriyat munosabatlarining o'ziga xos tomonlarini ko'rsatib turadi. Bu usul ham moddiy, ham ma'naviy manfaatdorlikka asoslanadi, ayniqsa, boshqaruvchilarga xos bo'ladi.

Birinchidan, tashkiliy-mehnat tartibi tashkilot faoliyatining, ijtimoiy-iqtisodiy holatining majburiy shartlaridan biri sifatida qaraladi.

Ikkinchidan, har bir tashkilot rahbari ma'muriyatning vakili sifatida har bir xodim oldida ma'naviy javobgardir, qo'l ostidagi xodimlardan qandaydir

normalarga amal qilishlarini talab qiladi, bu talablarda albatta ishchilarining manfaatlari ko'zda tutilayotganligi uqtiriladi.

Uchinchidan, ma'muriyat tomonidan tashkiliy-mehnat tartib-intizomiga ma'naviy qiziqishning borligi, shu tartiblarning qayta ko'rib chiqilayotganligining o'zi ijodiy jarayon hisoblanadi, bu boshqaruvchilar mehnatining ijodkorlik tomonlarini ko'rsatadi, ularga hammaning e'tiborini qaratadi.

To'rtinchidan, har qanday nazorat hokimiyatni qo'llab-quvvatlashning, bo'ysundirishning o'ziga xos usulidir: nazorat sustlashishi xodimlarga nisbatan ta'sir etishni ham pasaytirib boradi.

Ma'muriy nazoratda xodimlar xulq-atvoriga ta'sir etuvchi iqtisodiy vositalar keng qo'llaniladi.

O'z-o'zini nazorat qilish - bu tashkiliy-mehnat munosabatlarida subyekt xulq-atvorining o'ziga xos usulidir, bunday nazorat turida subyekt, ya'ni xodim, ishchi o'z xatti-harakatlari ustidan o'zini o'zi nazorat qiladi, o'zini belgilab qo'yilgan normalar, tartib-intizom doirasidan chiqmaslik, ularga rioya qilishga harakat qiladi.

O'z-o'zini nazorat qilishning eng yaxshi, qulay tomoni ma'muriyat tomonidan nazoratni cheklashning zarur ekanlidir, ishchi o'z-o'zini nazorat qila boshladimi, demak, ma'muriyat tegishli xulosa chiqarishi zarur. Ba'zi bir hollarda o'z-o'zini nazorat qilish boshqalarga nisbatan samaralidir, chunki u ishchiga erkinlik hissini beradi, mustaqil qilib qo'yadi.¹²

O'z-o'zini nazorat qilishning ham ba'zi bir kamchilik tomonlari bor, bu ayniqsa ikki holatda namoyon bo'ladi: har bir subyekt (ya'ni ishchi, xodim) o'z mehnat xulq atvoriga baho berayotganda ijtimoiy-normativ talablarni ancha pasaytirib yuboradi, boshqalarga emas, balki o'ziga nisbatan ancha liberal bo'lib qoladi, o'z-o'zini nazorat qilish - bu tasodifiy holatdir, ya'ni uni oldindan aytib,

¹² I.A.Karimov Mamlakatimda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiysi. Toshkent. "O'zbekiston", 2010

yoki boshqarib bo'lmaydi, ko'pincha, ayniqsa, subyektning holatiga bog'liq bo'ladi, ayniqsa uning onglilik, ahloqiylik kabi sifatlariga namoyon bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan kamchiliklarga qaramasdan mehnat tashkilotlarida o'z-o'zini nazorat qilish ko'p uchraydi va u real hisoblanadi. Ijtimoiy nazoratning bu turi ba'zi bir moddiy va ma'naviy manfaatdorlikka asoslangan bo'ladi.

II BOB. Ijtimoiy sherikchilik nazorat faoliyatini kuchaytirishning muhim sharti.

1&. Ijtimoiy sherikchilikda milliy mintalitetning o’rni va yoshlari ijtimoiy nazoratning asosiy obekti sifatida.

Mustaqillik yillarida davlat bosh islohotchi sifatida o’zbek modeli dasturini amalga oshirishda fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishni asosiy masalalaridan biri qilib qo’ydi. Bu esa o’z-o’zidan boshqariladigan bozor munosabatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Halqimizning tub manfaatlariga javob beradigan taraqqiyotning o’zbek modelida belgilab berilgan bozor munosabatlariga o’tish muhim zaruriy ehtiyoj. Ammo bu masalani bir tomonlama tushunmaslik lozim, gap faqat bozorni tashkil etish va uni rivojlantirishdagina emas. Bozor iqtisodiga o’tish muqarrar jarayon, davr talabi, obyektiv reallikdir. “Bozor iqtisodiyotini barpo etish – shunchaki maqsad emas. Barcha iqtisodiy, demokratik, siyosiy islohotlarning pirovard maqsadlarining o’zi, bu eng avvalo, inson uchun munosib turmush va faoliyat sharoitlarini yaratishdir”¹³, - deb ta’kidlaydi Prezidentimiz Islom Karimov. Umuman, mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning maqsadi – halq farovonligi va demokratik jamiyat taraqqiyotiga erishishdir.

O’zbekistonda demokratik jamiyat qurish haqida gap ketar ekan, faqat ijtimoiy siyosiy tizim emas, balki geografik tabiiy muhit, mamlakatimizning joylashuvi, ming yillar davomida shakllantirilgan xo’jalik yuritish aositalari, iqtisodiy munosabatlarda madaniy – ma’rifiy omillar va ko’nikmalar, kishilar o’rtasidagi munosabatlarning ahamiyatini ham e’tibor etmoq joiz. Agar ana shu nuqtam nazardan qaralsa, O’zbekistonda demokratik jamiyat shakllanishi jarayonini “O’zbek modeli” tushunchasisiz tasavvur etib bo’lmaydi.

¹³ I. A. Karimov. O’zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo’nalishlari. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. 2-jild, T., “O’zbekiston”, 1996, 14-bet.

“O’zbekistonda demokratik jamiyat” tushunchasi “O’zbek modeli” tushunchasi orqali o’zining yanada boy va konkret mazmuniga ega bo’ldi, aniqrog’i “demokratiya mamlakatimiz miqyosida nazariyadan amaliyotga yoki mavhumlikdan “O’zbek modeli”ga aylandi”¹⁴. Uning ijtimoiy-falsafiy tahlilida nazariya va amaliyot birligi qonuni yotadi.

O’zbekistonda demokratik jamiyatni shakllantirish g’oyasi asosida yaratilgan taraqqiyotning o’zbek modelida jahon hamjamiyati amaliy tajribasiga ham tayaniлади. Bunda mavjud ijtimoiy tartiblar va nazariy loyihalar o’rtasidagi integrasiya qonuni namoyon bo’лади.

Taraqqiyotning o’zbek modelida shunday g’oya yotadiki, shakllanayotgan demokratik jamiyatda, avvalo, siyosiy tizim va uning elementlari tubdan tadrijiy o’zgarib, takomillashib boradi. O’zbekiston fuqarolari amalda qonunchilik asosida halq hokimiyatini boshqarishda bevosita yoki bilvosita faol ishtirok etadi va “keng halq ommasi davlat uchun” degan shior ostida emas, balki “demokratik davlat halq uchun hizmat qiladi” (sosialistik jamiyatda buning aksi edi) degan tamoyilning ustuvorligi asosida ijtimoiy boshqaruv amalga oshiriladi.

Ma’lumki, demokratik jamiyatga o’tish har doim ham silliq kechavermaydi. Chunki demokratik jamiyatga o’tishda siyosiy, huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy sohalardagi iste’molda bo’lgan boshqaruv mexanizmlari barham topib, ularning o’rniga shakllanayotgan demokratik jamiyat fuqarolarining manfaatlari, huquqi va erkinligiga mos keladigan, ularni to’la-to’kis ta’minlay oladigan taraqqiyotning o’zbek modeliga asoslangan kuchli ijtimoiy-siyosiy mexanizmlar shakllantirib boriladi. Xususan,

Birinchidan, iqtisodiy faoliyat ijtimoiy xayotning birlamchi asosi ekanligidan kelib chiqib, birinchi navbatda, davlat siyosatini emas, xalq manfaatlarini xisobga olgan xolda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash nazarda

¹⁴ O’zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. T., “Navro’z”, 2005, 74-bet.

tutiladi. Iqtisodiy taraqqiyotning talab va taklif qonunlari siyosatdan holi ravishda jamiyat mafaatlariga yo'naltiriladi.

Ikkinchidan, milliy taraqqiyotimizda shoshma-shosharlikka yo'l qo'ymaslik maqsadida, ertangi kunda katta ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni xal etishda davlat bosh islohotchi sifatida, halqimiz va Vatanimiz asriy tajribalarini o'zida mujassamlashtirgan, shuningdek, umumjahon taraqqiyoti ijobiy xususiyatlarini nazarda tutgan holda faoliyat olib borishida ko'rindi. Bunda jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi ijtimoiy-siyosiy tizimga bo'lgan extiyoj qonuni yotadi.

Uchinchidan, demokratik jamiyat barpo etishning o'ziga xos hususiyati – bozor iqtisodiyotini qonunchilik asosida tashkil etishdir. Shu manoda fuqarolarning xuquq va manfaatlarini ximoya qilish xamda xalqimiz faravonligini oshirishning muhim omili bo'lgan qonun ustuvorligiga erishish ko'zda tutiladi. Bunda jamiyatning o'zini-o'zi boshqarish qonuni o'z ifodasini topgan bo'lib, boshqaruvchi tizimning boshqariluvchi tizim manfaatlarini ifodalashi va ximoya qilishiga xuquqiy qonun jihatidan asoslanadi.

To'rtinchidan, milliy siyosat olib borishda ko'p millatchilik, yagona Vatan tuyg'usi, xamjixatlik g'oyalarini, maqsadlar birligini inobatga olgan holda millati, diniy etiqodi, ijtimoiy kelib chiqishidan qatiy nazar mamlakatimiz xar bir fuqarosining manfaatlarini ximoya qiladigan kuchli ijtimoiy siyosat olib borishda namoyon bo'ladi. Bunda jamiyatning manfaatlar uyg'unligi va ijtimoiy gravitasiya (jipslashuv) qonunlari namoyon bo'ladi. Zero, Prezidentimiz I. A. Karimov bu masalaga alohida e'tibor qaratib shunday degan edi: "Butun jamiyatning murakkab rivojlanish davrida manfaatlar o'rtasidagi nizolarga e'tibor bermaslik havfli ijtimoiy xolatlarga olib kelishi mumkin"¹⁵.

Beshinchidan, bozor munosabatlariga o'tishda respublikaning o'ziga xos shart-sharoitlarini, xalqimiz turmush tarzi, urf-odati, ananalarini har tomonlama

¹⁵ I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoxda. T., "O'zbekiston", 2000, 139-bet.

xisobga olish, bozor iqtisodiyotiga shoshma-shosharliksiz, bosqichma-bosqich o'tish, xar bir bosqichda kishilar ongini tayyorlab, olib borilayotgan islohotlarning nechog'lik to'g'ri ekanligiga ishontirish va amaliy faoliyatini ta'minlashda ko'rindi. Bunda jamiyat taraqqiyotining vorisiylik, tadrijiylik, moddiylik va ma'naviylik uyg'unligi qonunlari namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda jamiyatni demokratlashtirish va modernizasiyalash (yangilash)da quyidagi shart-sharoitlarni yaratish muhim vazifa sifatida belgilandi:

Birinchidan, qonun ustivorligi, fuqarolarning qonunlarga so'zsiz itoat etishi;

Ikkinchidan: boy milliy-ma'naviy merosimizga tayanish;

Uchinchidan, jamiyat iqtisodiy hayotini erkinlashtirish va demokratlashtirish;

To'rtinchidan, kishilarning erkinligi va manfaatlarini ximoya qilish;

Beshinchidan, demokratik jamiyat shakllanishi jarayonida nodavlat, notijorat tashkilotlarning, jamoat birlashmalarining rolini oshirib borish;

Oltinchidan, demokratik jamiyat barpo etishda mahalla ijtimoiy institutining rolini oshirib borish;

Yettinchidan, demokratik jamiyat shakllanishi jarayonida axolini kuchli ijtimoiy ximoyalash vaadolat tamoyilining qaror topishi.

Shunga asoslanib mustaqillik yillarida jamiyatni demokratlashtirish, modirnizasiyalash yo'lida quyidagi eng asosiy amaliy ishlar amalga oshirildi:

Siyosiy-xuquqiy sohada, umumxalq referendumi asosida (boshqariluvchi tizim roziligi bilan) O'zbekiston Respublikasi Parlamenti ikki palatali Parlamentga aylantirildi, Prezident va Vazirlar Maxkamasi vakolatlarining ayrimlari Parlamentga o'tkazildi; sud xuquq tizimi islox qilindi: sud tizimi vakolatlari kengaytirildi (sanksiya berish xuquqi prokuraturadan sudga o'tkazildi), o'lim jazosini berish bekor qilindi; siyosiy partiyalarning faolligi kuchaytirildi, mahalliy o'zini-o'zi boshqarish tizimi faoliyati erkinlashtirildi;

Iqtisodiy sohada, xususiy mulkchilik ximoyasi kuchaytirildi, xususiy tadbirkorlik davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlandi: mahalliy banklar tomonidan imtiyozli kreditlar berish yo'lga qo'yildi, texnik-texnologik modernizasiyalash amalga oshirildi;

Ma'naviy sohada, ma'naviyatni rivojlantirish davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'naliishlari sifatida belgilandi, ma'naviyatni yuksaltirish borasida bir qator xuquqiy hujjatlar: 1994 yil 23 aprelda "Ma'naviyat va ma'rifikat jamoatchilik markazini tashkil etish to'g'risida", 1996 yil 9 sentyabrda "Ma'naviyat va ma'rifikat markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida", 1999 yil 3 sentyabrda "Respublika ma'naviyat va ma'rifikat kengashini qo'llab quvvatlash to'g'risida"gi farmonlar chiqarildi.

Bu kabi faoliyatlar jamiyat obyektiv taraqqiyotining nazariy va amaliy faoliyat o'rtasidagi uyg'unlik qonuni, moddiylik va ma'naviylik birligi, jamiyatning turli sohalarini mutanosib ravishda takomillashib borishi qonunlari asosida yuzaga kelmoqda va bu jamiyatimizning obyektiv ijtimoiy progress qonunlari asosida taraqqiy etib borayotganligini ko'rsatadi. Jamiyat taraqqiyotining bu kabi qonuniyatlar asosiga qurilishi va ularning barqaror faolligini taminlaydigan ijtimoiy shart-sharoitlarning yaratilishi taraqqiyotimiz garovi bo'lib xizmat qiladi.

Bu o'rinda har bir ijtimoiy institut o'ziga xos vazifani bajarishga yo'naltirilgan. Turli yo'naliishdagi ijtimoiy instiutlarning nazotratning alohida funkstiyalarini o'rganishga kirishib, turkumlashga uringanlar.

Bu sohada ancha to'liq va qiziqarli ma'lumotlarni sostiologlar S. Lipset, D. Landberg va boshqalarning "Institutional mакtab" sostiologiyasi manbalaridan olishimiz mumkin. Klassik sostiologlarning nazariyalarida ijtimoiy institutlar amal qilishiga ko'ra ikkiga ajratib ko'rsatilgan: oddiy va murakkab. Oddiy ijtimoiy institutning klassik misolida oila institutini ko'rib chiqishimiz mumkin. A.G Xarchevning ma'lumoti bo'yicha, oila kishilarining nikoh va qon-qarindoshlik xususiyatiga asoslangan birlashmasi bo'lib, ijtimoiy turmushni shakllantirish va birgalikda javobgarliklariga ko'ra bog'langan bo'g'indir.

1857-1929 yillarda yashab ijod etgan Amerika sostiologi va iqtisodchi T. Veblenning ijtimoiy institutlar haqidagi konstepsiyasi asosida funkstional o'ndashuvlarni ko'rish mumkin. Bunga ko'ra. Oila – jamiyat a'zolarini takror ishlab chiqarish funkstiyasini bajaruvchi institut hisoblanadi.

Bu masallarni biz A.Millerning konstepsiyalarida ham ko'rishimiz mumkin (1914-1973). O'z davrida M.Veber ham ijtimoiy institutlar va ularning funkstiyalari haqida to'xtalib o'tgan. O. Kont o'z sostiologik nazariyalarida oilani jamiyatning birlamchi asosi sifatida qarab chiqadi va uning kelib chiqishini insoniy munosabatlardagi tabiiy holat, deb izohlaydi.

O.Kontning fikricha, oilada ijtimoiy munosabatlarning barcha ko'rinishlari o'z aksini topadi, ya'ni notenglik (avlodlar va jinslar o'rtasida), tobeklik (oila a'zolari o'rtasidagi, oila boshlig'i, kattalar) va hokazo.

Shunga ko'ra, oila bir kichik davlat bo'lab, u davlatning shakllanish asosi, modelini, ijtimoiy vazifalari esa, jamiyat funkstiyalarini aks ettiradi. P. Sorokin o'zining sostiologik tadqiqotlarda oilaviy kelishmovchiliklar, ularning sabablari va oqibatlari haqida keng to'xtalib o'tgan.¹⁶

L. Prizberg o'zining "Sostial konfliktlar" (1982y) asarida oilaviy kelishmovchiliklar va ularning oqibati, jamiyat taraqqiyotiga ta'siri haqida ma'lumotlar keltirib, ularning oldini olish va oqibatlariga qarshi kurashish jamiyat oldiga qo'yiladigan vaziflardan biri ekanligini ta'kidlagan.

Oilaning huquqiy asoslari:

1. "Inson huquqlari umumjahon Deklarasiyasi"(1948 yil, dekabr'; 16 – modda)
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutustiyasi (63-66 moddalar)
3. O'zbekiston Respublikasining "Oila Kodeksi"(1998 yil 30 aprelda qabul qilingan; 8 bo'lim 238 moddadan iborat)
4. Shular doirasida qabul qilingan boshqa me'yoriy hujjatlardir.

¹⁶ В.П. Петров. Движущие силы и основные пути развитие человеческого общества. "Геодезия". М., 2009.

O'zbekiston Respublikasi Konstitustiyasi (63-modda)da ta'kidlaganidek, "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muxofazasida bo'lish huquqiga ega".

Nikoh va oila sostiologiyasi o'z mazmuniga ko'ra, juda keng ko'lamga ega bo'lib, hozirgi zamon oila-nikoh munosabatlarining barcha jihatlarini o'z ichiga oladi. YAngi ijtimoiy-iqtisodiy munosbatlarning tarkib topa borishi oila-nikoh munosabatlarida ham jiddiy o'zgarishlarni, oilaviy munosabatlarda vujudga kelayotgan yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ular orasida ayniqsa, oila-nikoh munosabatlarining huquqiy-yuridik yo'nalishi, axloqiy-estetik, oila va aholi salomatliini himoya qilish muammosi, oila soni, tarkibi va tuzilishi, oilaning moddiy-iqtisodiy ta'minoti, turmush darjasи, oilada er—xotinning o'rni va roli, oiladagi ruhiy muhit, oilaviy mojarolar va jralishlar, ularni keltirib chiqaradigan sabalar, yosh oilalar va ularning ahvoli kabi yo'nalishlar muhim sostiologik tadqiqot ob'ekti bo'lib kelmoqda.

Oila ijtimoiy institut sifatida muayyan darajalariga ega bo'ladi. Oila va nikoh munosabatlari nafaqat er-xotin o'rtasidagi, balki ijtimoiy umumbashariy ahamiyatga ham egadir.

Odatda istalgan tipdagи jamiyatning har bir a'zosi oilada tarbiyalanadi va balog'atga etganlarning ko'pchiligi nikohda yoki nikohda bo'lganlar himoblanadi. Nikoh keng ommalashgan ijtimoiy institutlar qatoriga kiradi. Nikoh va oilaning shakli turli madaniyatda (ijtimoiy hayotning boshqa sohalarida bo'lgani singari) bir-biridan farq qiladi. Oila o'zi nima, uning boshqa qarindoshlarga munosabati, er-xotinlarning bir-birilarini qanday tanlashlari, nikoh va seksual aloqadorlik kabilar bir-birlaridan farqlanadigan munosabatlar.

Oila kishilarning shunday guruhidirki, uning a'zolari bir-biri bilan to'g'ridan-to'g'ri qon-qarindoshlik munosabatida bo'lib, gruhning yoshi katta a'zolari bolalarga qarashish va yordam berish majburiyatlarini o'z zimmalariga oladi.

Qarindoshlik (qon-qarindoshlik aloqalari)- nikohdan o'tish natijasida yoki yaqin aloqador jarayonidagi (ota, ona, bola, bobo, buvi va hokazolar o'rtasidagi) munosabatlarning natijasidir. Nikoh ikki balog'atga etganlar o'rtasidagi jamiyat tomonidan tan olingan va ma'qullangan seksual ittifoqdir, deb ta'riflash mumkin.

Qarindoshchilikni qaror toptiruvchi munosabatlar orasidag eng muhimini oilaviy qarindoshchilik tashkil qiladi. Amaliyatda nuklear, ya'ni oila xo'jaligini birga yurituvchi, o'zlarining bolasi yoki asrab olgan bolalari bilan birga yashovchi er va xotindan iborat oilani hamma jamiyatlarda ham ko'rishimiz mumkin. er-xotinlik munosabatlariga ega bo'lган qarindoshlarning bolalar bilan birga yashashi yoki yaqin munosabatda bo'lishi holatini biz kengaygan oila, deymiz. G'arb jamiyatlarida oila monogamiya bilan birgalikda tasavvur qilinadi. Bir paytning o'zida, bittadan ortiq ayol yoki erkak bilan nikohda bo'lish g'ayri qonuniy hisoblanadi. Juhon miqyosida monogamiya, umuman olganda, nikohning eng ko'p tarqalgan shakli emas. 565 ta turli jamiyatlarni qiyosiy tadqiq etgan Jorj Merdok ulardan 80% ida poligamiyaga yo'l berilishini aniqladi. "Poligamiya" erkak va ayol bir paytning o'zida bittadan ortiq er va xotinga ega bo'lishiga yo'l qo'yadigan nikoh shaklini bildiradi. "Poligamiyaning" ikki tipi mavjud: poliginiya – erkak bir paytning o'zida ikki yoki undan ortiq xotin bilan nikohda bo'lishiga yo'l berilishi, poliandriya – kamroq tarqalgan nikoh shakli bo'lib, unda ayol bir paytning o'zida ikki yoki undan ortiq erga ega bo'lishi mumkin. Nuklear va murakkab oilalar bir individga nisbatan ota-onada va reproduktiv oilalarga bo'linadi.

Oila-nikoh munosabatlarining asosiy sostiologik tushunchalariga quyidagilar kiradi: oilaviy hayot sharoiti, oila tarkibi, oila funkstiyasi, oila turmush tarzi, va boshqalar.

Turli jamiyatlarda oila boshqa ijtimoiy institutlarga nisbatan katta o'rinni egallaydi. An'anaviy jamiyatlarning ko'pchiligidagi oilada tug'ilgan individning butun umri davomidagi ijtimoiy mavqeni to'laligicha belgilaydi.¹⁷

¹⁷ <http://www.lex.uz>

Individning ijtimoiylashuvida oilaning ahamiyati o’z-o’zidan ravshan, chunki yosh bolaning dunyoqarashi dastlab deyarli faqat oila doirasida shakllanadi.

Bolalar ota – onalari yoki atrofdagilardagi odamlarning o’zni tutish modellarini o’zlashtiradi. Oila orqali qarindoshlik munosabatlari qaror topadi.

Ko’pchilik odamlar o’zlarining amakilari, amakivachchalari, xola va xolavachchalaridan tashqari uzoq qarindoshlar haqida mavhum tasavvurga egalar.

An’anaviy tipdagi ko’pchilik jamiyatlarda yirik qarindoshlar guruhlari mavjud. Amaliyotda, ya’ni oila xo’jaligini birga yurituvchi, o’zlarining yoki asrab olgan bolalari bilan birga yashovchi er va xotindan iborat oilani hamma jamiyatlarda ko’rish mumkin.

Hozirgi zamon oilalarida bolalar uyda o’sadilar, mакtabni tamom qilgunlariga qadar o’z uylarida yashaydilar. Ularning ishga joylashishi balog’atga yetganlikning belgisi hisoblanib, qoidaga ko’ra shundan keyin ular nikohga kiradilar va alohida oila xo’jaligini shakllantiradilar.

Bunday tartib o’rta asrlar Yevropasi uchun tipik hisoblanmagan. U davrlarda bolalar 7 – 8 yoshdan boshlab, odatga ko’ra ota – onalariga yordam bera boshlaganlik davridayoq ota – onasining uyini tashlab chiqib ketganlar va boshqa oilalarda uy – ro’zg’or ishlari bilan shug’ullanganlar va ustaxonalarda shogirdlik qilganlar. Boshqalarning uyida ishlash uchun ketganlar, o’z ota – onalarini qayta ko’rmaganlar.

Bugungi kunga oilalar o’zlarining tirikchilik majburiyatlarini va sotsial muhit bilan bo’lgan aloqalarini turli xilda tashkil qilmoqdalar. Masalan, ortodoksal oila bilan (ayol “uy bekasi” va erkak boquvchi) er – xotin ikkalasi ham ishlamaydigan oila o’rtasidagi jiddiy farq bo’ladi.

Madaniyat nuqtai nazaridan qaraganda, 36 arsi 36 i, hozirgi paytda oila a’zolari orasidagi qiziqish va qadriyatlarning turli – tumanligi kuzatilmoqda.

Bugungi kunda oila holatiga ta'sir ko'rsatayotgan eng muhim omillardan biri – yollanib ishlaydigan erli ayollar sonining ko'pligidir.

Oilada qabul qilinadigan qarorlarga bag'ishlangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erkaklar odatda oila iqtisodiy resurslari ustidan nazorat qilishni o'zlarida saqlab qoladilar. Ayni shu erkaklar ko'p hollarda moliyaviy ishlari qanday yo'lga qo'yilishini hal qiladilar.

Oilada va qarindoshlik munosabatlari har qanday kishi hayotining zaruriy qismi hisoblanadi. Oilaviy munosabatlar – er va xotin, ota – onalar va bolalar, aka – ukalar, opa – singillar yoki uzoq qarindoshlar o'rtaсидаги munosabatlar har jihatdan iliq va qoniqarli bo'lishi mumkin. Ammo bu munosabatlar kishilarni chuqur umidsizlik va gunohkorlik tuyg'ulariga yetaklovchi muammolar va ixtiloflar bilan ham to'la bo'lishi mumkin. Oilaviy hayotning "qorung'u tomonlari" keng televide niye va boshqa ommaviy axborot vositalardan namoyish qilinadigan ko'rkam manzaralarga ziddir.¹⁸ Oilaning buzilishiga va ajralishiga olib keladigan ziddiyatlarni, janjallarni hisobga olgan holda, oilaviy hayotning o'ziga tortmaydigan, ko'pgina salbiy tomonlari ham oilaviy munosabatlar xarakteriga ta'sir etadi. O'zining salbiy oqibatlariga ko'ra, oilaviy hayotdagi zo'ravonlik va bolalarning ruhiyatiga ta'siri bor.

Hozirgi vaqtida oilalarning haqiqiy moddiy ahvolini, ularning ma'naqiy va madaniy qiziqishlari doirasini mahalladan ko'ra yaxshiroq biladigan boshqa tuzilma yo'q ekan, shuning uchun hozirda oila sostiologiyasi mahalla doirasida kengroq o'rganilmog'i lozim. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida oila bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy muammolarni hal etib borishda sostiologik ilmiy-amaliy tadbirlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Agar jamiyatdagi oilalar har tomonlama sog'lom, farzandlari barkamol bo'lib tarbiyalansa, unday jamiyatning kelajagi haqiqatda ravnaq topadi.

¹⁸ <http://www.gov.uz>

Sharq xalqlarning muhim qadriyatlari hisoblangan yaxshilik, insonparvarlik mehr – oqibat, poklik va boshqalar. Tarbiyaning eng oddiy usuli:savol – javob, pand – nasihat, namuna shaklida xalq o’rtasida targ’ib qilingan.

Markaziy Osiyo xalqlarining islomgacha bo’lgan eng dastlabki axloqiy – ma’naviy tasavurlari xalq pedagogikasi, qadimiy yozma manbalar(“Avesto”, “O’rxun-Enasoy bitiklari”, “Irk bitigi”) va mumtoz adabiyot vositasi avloddan – avlodga o’tib ularning ba’zi birlari umuminsoniy, milliy ma’naviy qadriyatlarning paydo bo’lishi hamda shakllanishida asosiy poydevor vazifasini bajarib kelgan.

Falsafiy talqinda qadriyatlar – inson va inson uchun ahamiyatli bo’lgan tinchlik, erkinlik, ijtimoiy tenglik, haqiqat, ma’rifat, go’zallik, yaxshilik kabi jamiyat va inson uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy hayotda va tabiatda bo’ladigan yaxshilik, ezgulikdan iborat holatlar yig’indisidir.

Qadriyatlar qadriga ko’ra umuminsoniy va milliy qadriyatlardan iborat bo’lib, vazifa va mazmun qamrovining kengligi, kishilarning ma’naviyatiga tarbiyaviy ta’sir etish darajasi bilan bir – biridan farqlanadi

Umuminsoniy qadriyatlar barcha millatlar manfaatiga mos keladigan ma’naviy xazinadan iborat bo’lib, milliy qadriyatlatlar bilan yagona tarbiyaviy asosga egadir.

Ma’naviy qadriyatlar zanjirsimon: milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlar – milliy qadriyatlar tarzida shakllanadi va rivojlanadi. Masalan : Muhammad al- Xorazmiy, Ibn Sino, A. R. Beruniy yaratgan boy ma’naviy me’ros, avvalo, Sharq xalqlarining qadriyati hisoblanadi. Bu ma’naviy me’rosdan butun jahon omillari bahramand bo’lib kelmoqdalar. Shuning uchun ham ularning meroslari umuminsoniy qadriyatlар hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar mazmunan o’sha millatning g’oyalari, qarashlari, e’tiqodlari, ma’naviy turmush tarsi, orzu – istaklari kelajak maqsadini ifoda etadi.

Ma’naviy qadriyatlar shaklan turli xarakterdagи madaniy – ma’rifiy yodgorliklar, muassalar (tarixiy ansamblar, maqbaralar, masjid, madrasa, xonaqoh va h.z), badiiy estetik narsa va hadasalar (xalq san’ati musiqa, yozma manbalar milliy bayram an’anlari, to’y marosimlari, urf – odat, kiyinish madaniyati bilan bo’g’liq turli bezaklar va h.z) jismoniy chiniqtiruvchi o’yinlar (ko’pkori, nard, to’ptosh, shatranj va h.z) millat xalq tafakkur tarzini belgilovchi mehnat qadriyatları, hunarmandchilik san’ati (kulolchilik, misgarlik, zargarlik, duradgorlik, o’ymakorlik, ganchkorlik, to’qimachilik, dehqonchilik, chorvachilik, bog’dorchilik va h.z) inson maishiy turmushini ifodalovchi qadriyatlar (taomlar, Sharqona uylar, hayvonot olami va h.z) shuningdek, insoniyat ma’naviy rivojida muhim rol o’ynaydigan ilmiy manbalar mantiq, falasafa, riyoziyot, handasa (geometriya) jo’g’rofiya, ilmi nujum (adabiyot) insonparvarlik, mehnatkashlik, saxovat, mehr- oqibat, ota – onaga muhabbat, tinchliksevarlik, do’stlik va boshqa qadriyatlardan iboratdir.

Yoshlar tarbiyasida asosan axloqiy qadriyat – oilada, estetik qadriyat tashqi va ichki go’zallik, estetik – badiiy madaniyatni shakllanishida ekologik qadriyatlar tabiat va jamiat hodisalarga munosabat, o’simlik va hayvonot olamiga muhabbat, tozallikka undasa, ijtimoiy – siyosiy qadriyatlar yoshlarning siyosiy saviyasi o’sishiga, dunyo qarashini shakllantirishga, yoshlarda Vatan taqdiriga javobgarlik hissining shakllanishi, ota – ona, oila, jamoa, jamiyat va xalq oldidagi burch, vazifalariga mas’uliyat bilan yondashish huquqiy qadriyatlarning mohiyatini tashkil etadi.

Komil inson tarbiyasi haqidagi ta’limot insonni har jihatdan insoniy, axloqiy, ilmiy, e’tiqodiy va boshqa sohalarda eng yuksak kamolotga yetgan xislatlarini ko’zda tutadi. O’zbek xalqi o’z madaniyati va ma’naviyatida komil insonlarning voyaga yetishiga katta e’tibor qilganlar. Buning natijasida asrlar davomida aqlu zakovatga ega bo’lgan Beruniy va Forobi, Abu Ali Ibn Sino va Al – Xorazmiy, Amir Temur va Bobur, Navoiy va Ulug’bek kabi komil insonlar tufayli xalqimiz mag’rur yashadi, mehnat qildi doimo hurriyat va erk sari intildi.

Inson koinotdagi barcha narsalar ichidan hammadan ulug'I hisoblanadi. Uning kamoloti oldida aql hayron qoladi, chunki, inson haqiqat haqida chuqr o'ylaydi. Kishi o'zi hirs – ta'ma, nafs, g'aflat, nodonlik singari moyillardan poklanmasa, u hech payt komil bo'la olmaydi.

O'zbekiston – yoshlar mamlakati – Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra O'zbekiston aholisining 60 foizidan ortig'ini yoshlar tashkil qiladi. Hozirgi davrda O'zbekiston aholisi har yili o'rta hisob bilan 500-600 mingga ko'paymoqda. "Respublikamizda 23,7 million aholining deyarli 14 millioni yoshlardir."

Yoshlar sostiologiyasi XX asr 20-yillarida Olmoniyada, AQShda va Franstiyada shakllandi. 1928 yilda K. Mangeymning "Avlod muammosi" asari bosilib chiqdi. Bu asar yoshlarning sostiologik muammolari asosda o'rganilgan dastlabki asarlardan edi.¹⁹

XX asrning 60-yillaridan yoshlar sostiologiyasi bo'yicha chop etila boshladi. Olmoniyada yoshlar sostiologiyasi bo'yicha G. SHel'skiyning "Skeptik avlod" (1957), F.Tenbrukning "Yoshlar va jamiyat" (1962), amerikalik olim S.Eyzenshtadning "Avloddan avlodga" (1966) asari va boshqa shunga o'xshash asarlar yoshlar sostiologiyasining keng rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

Yoshlar sostiologiyasini o'rganuvchi muammolar – yoshlar sostiologiyasi jamiyatning barcha ijtimoiy sohalaridagi yosh bilan bog'liq bo'lган muammolarni o'rganadi: - jamiyat muammosi, xalq xo'jaligi, fan va madaniyatning yosh mutaxassis kadrlarga bo'lган ehtiyoji, ta'lim tizimini va yoshlarni mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlash, demografik jarayonlar va yoshlarni ish bilan ta'minlash, yoshlarning ma'lumot olish va kasb tanlash muammosi, yoshlarning kasb tanlash va sostial moyillik, yoshlarni kasb tanlashga milliy, hududiy va mintaqaviy xususiyatlari, yoshlarni ma'lumot olish imkoniyatlarini oldindan prognoz berish, yoshlarda mehnat malakasini shakllantirish masalalari, shahar va qishloq yoshlari, yoshlarning turmush darajasi kabi masalalar shular jumlasidandir. Ushbu

¹⁹ Sosiologiya: o'quv qo'llanma / M.B.Bekmurodov tahriri ostida. T., 2001.

muammolar bo'yicha empirik va nazariy jihatdan sostiologik tadqiqot olib borish, ularning statik va dinamik xususiyatlarini o'rganish muhim hisoblanadi.

Yoshlarga oid dastur yo'nalishlari – Istiqlol g'oyalariga fidoyi yoshlarni tarbiyalash maqsadida mamlakatda “ yoshlarga oid dastur” ishlab chiqilgan. Dasturda mustaqil O'zbekistonning yoshlar siyosatining quyidagi asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan:

- yoshlarni jismonan va aqlan sog'lom bo'lib o'sishini ta'minlash;
- har bir ishni o'z Vataniga muhabbat va mehr-sadoqat hamda fidokorlik ruhida tarbiyalash;
- yoshlar o'z millati, o'z yurti tarixini, urf-odati va rasm-rusmlarini, uning jahon stivilizastiyasidagi o'rnini xar tomonlama bilishini ta'minlash;
- sport va jismoniy tarbiyani rivojlantirish, sportdan mamlakat va millatni ulug'lovchi vosita sifatida foydalanish.

Mafkuraviy tazyiq – bizning yurtimizga kirib kelishga urinayotganlar- bu “Xamas”, “Ixonul muslim”, “Junduloh”, “Islomi uyg'onish”, “Musulmon birodarları”, “Xizbulloh”lardir. Bunday kirdikorlardan maqsad – mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni, fuqarolar va millatlararo totuvlikni izdan chiqarishga urinishdir. Yosh vatandoshlarimizning nodonlarcha qandaydir kimsalar ta'siriga tushib qolishlarining sababi nimada? Mana shu paytda yunon faylasufi Suqrotning dunyodagi barcha adashishlarning asosiy sababi – ilmsizlikdir degan so'zi beixtiyor esga tushadi. Ilmsizlik mutelikka, mutelik jaholatga, jaholat esa sotqinlika olib borishi aniq. Darhaqiqat, tafakkur sayozligi va g'oyaviy parokandalik jamiyatga behisob ziyon keltiradi.

Mafkuraviy tazyiqning xatarli tomoni shundaki, uni ilg'ab olish juda qiyin kechadi. Negaki, unda san'atdan, adabiyotdan, kinodan, dindan foydalanib yoshlar ongini zaharlash mumkin yoki ba'zan beozorgina bo'lib tuyulgan musiqa oddiygina mul'tfil'm yoki video orqali butun bir avlod dunyoqarashini tubdan

o'zgarishi mumkin. Shu jihatdan olganda, davlatimiz rahbarining "Mafkura polegonlari yadro polegonlaridan kuchlidir"—degan so'zlarni ogohlantirish deb tushunish, mafkuraviy bo'shliqqa yo'l qo'ymasligingiz talab etiladi.

Hozirgi davr yoshlar doirasida yoshlar hayotining ijtimoiy o'rganishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Yoshlar muammosini o'rganishda tarixiy yondashish lozimligi yoshlarning ijtimoiy qarashlariga, xulqiga, qiziqishiga va boshqa jihatlarini tadqiq etishda muayyan tarixiy davr, shart-sharoitlarning o'ziga xos xususiyatlardan kelib chiqib, baho berish talab qilinadi. Masalan: hozirda shakllanib kelayotgan bozor munosabatlari sharoitida yoshlarning ijtimoiy qarashlari, qiziqishlari va yuzaga kelayotgan muammolar avvalgi davr, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumdagiga nisbatan o'zgarib, yangicha mazmunga va xususiyatlarga ega bo'lmoqda.

2. Yoshlarning o'ziga xos turmush tarzini tahlil qilish va o'rganish. Bunda yoshlarning ijtimoiy holati, hayot kechirish tarzi va uning rivojlanishini nazariy va emperik jihatdan o'rganish.

3. Yoshlar va keksa avlod bilan o'zaro ziddiyatlarning vujudga kelishi (ularning qiziqishi, tashqi ko'rinishi (modda)ning keksa avlodda e'tiroz, norozilik tug'diradi.

4. Bozor munosabatlarining tarkib topa borishi bilan yoshlar o'rtasida tabaqalanishning vujudga kelishi. Bir tomondan jamiyatning ijtimoiy rivojiga salmoqli ta'sir ko'rsatuvchi yoshlar: talabalar, yosh olimlar, ishchilar, fermerlar, ishbilarmon yoshlar, san'atkorlar, savdogarlar bo'lsa, ikkinchi tomondan ishsiz, bekorchi, sayoq, giyohvand, jinoyatchi yoshlar jamiyat hayotida salbiy ta'sir ko'rsatayotganlar. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning tarkib topa borishi, ayniqsa, yoshlarning ijtimoiy qarashlarida jiddiy o'zgarishlar yasamoqda. Bozor munosabatlariga o'tish davrida yoshlar bilan bog'liq muammolar yanada ko'payib va keskinlashib bormoqda. Uлarni o'rganish, tahlil qilish va kerakli zaruriy-amaliy takliflarni ishlab chiqish, mavjud shart-sharoitlarni hisobga olgan holda, masalaga

yondashishni talab qiladi. CHunki, bir tomondan, sostializm davrida bunyod etilgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, tushunchalar emirilib, eskirib bormoqda. Ko'plari hozirga kelib yaroqsiz bo'lib qoldi. Ikkinchi tomondan yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga asoslangan ijtimoiy qarashlar hali to'la shakllanganicha yo'q.

Ijtimoiy fanlarda yoshlik bolalik davridan so'ng ulg'ayish davrigacha bir necha bosqichlarga ajratilib ko'rsatiladi. Masalan, yoshlikning dastlabki quyi chegarasi 14-16, yuqori chegarasi esa 25-30 yoshlarni o'z ichiga oladi. 20 yoshgacha bo'lgan yoshlarda asosiy muammo ularning kasb tanlashi, ma'lumot olishi va hayotga mustaqil qadam qo'yishi bilan bog'liq muammolarni o'z ichiga oladi.

Bozor munosabatlariga o'tish jarayonida yoshlarni ish bilan ta'minlash muammosi dolzarb masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu muammoni hal etish borasida, viloyatlarda yoshlarni ish bilan ta'minlash maqsadida "Ustoz va shogird" tizimi asosida ko'plab ishlar qilinmoqda. Bundan asosiy maqsad, yoshlarda milliy hunarmandchilikka, qadriyatlarga an'analarga hurmat va e'zoz bilan munosabatda bo'lish hissini oshirish, hamda o'zlarini moddiy jihatdan ta'minlashdan iborat.

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning tarkib topa borishi, ayniqsa, yoshlarning ijtimoiy qarashlarida jiddiy o'zgarishlar yasamoqda. Shuning uchun yoshlarning kelajak hayoti rejalarini, ularning qiziqishlarini aniqlash maqsadida empirik sostiologik tadqiqotlar o'tkazish va nazariy xulosalar chiqarish yoshlar sostiologiyasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. yoshlarni kelajak hayotini rejalashtirish, eng avvalo, oiladan boshlanadi. Bu jihatdan yoshlar sostiologiyasi oila sostiologiyasi bilan uzviy bog'liq.

Yoshlarning kasb tanlashi, ish joylariga ega bo'lishi ishlab chiqarishning intensiv ravishda rivojlanishi va yuksak texnologik takomillashuvi jarayonida ko'p jihatdan ta'lim tizimining sifat darajasiga bog'liq. Bu jahatdan esa yoshlar sostiologiyasi ta'lim, ilm-fan sostiologiyasi bilan yaqin aloqadadir.

Yoshlarning kelajak hayot rejalarini, ularning qiziqishlarini aniqlash maqsadida empirik sostiologik tadqiqotlar o'tkazish va nazariy xulosalar chiqarish yoshlar sostiologiyasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Yoshlarning kasb tanlashi, ijtimoiy joylariga ega bo'lishi ishlab chiqarishning intensiv ravishda rivojlanishi va yuksak texnologik takomillashuvi jarayonida ko'p jihatdan ta'lim tizimining sifat darajasiga bog'liq. Bu jihatdan esa yoshlar sostiologiyasi ta'lim, ilm-fan sostiologiyasi bilan yaqin aloqadadir.

O'zbekiston demokratik xususiyatiga ko'ra yoshlar mamlakati hisoblanadi. YUrtimizda istiqomat qiladigan jami aholining 60%dan ziyodini 24-yoshgacha bo'lган yoshlar tashkil etadi.

Milliy mafkuramizning muxtasar shioriga aylangan ushbu so'zlarni, ya'ni "O'zbekiston-kelajagi buyuk davlat", nafaqat ruhlantiruvchi da'vat, balki amaliy natijaga aylanishi uchun davlat jamiyatning eng faol qatlami bo'lган yoshlarga katta e'tibor qaratmoqda. "Sog'lom avlod uchun" ordenining ta'sis etilishi, "Kamolot", "Umid", "Mirzo Ulug'bek" jamg'armalarining tuzilishi, yoshlar muammolari ijtimoiy faoliyatining yo'lga qo'yilishi, O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni, Kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi va hayotga jadal joriy etilayotganligi, televideniya va radioda maxsus yoshlar kanalining tashkil etilishi kabi faktlar ushbu so'zlarning amaliy isbotidir.

Mamlakatimizda yoshlarning o'z kelajagini qurish uchun keng imkoniyatlar ochildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitustiyasida yoshlarning mehnat qilish, kasb tanlash va ma'lumot olish huquqi kafolatlangan. O'zbekiston hukumi yoshlarga alohida e'tibor qaratmoqda. Yosh mutaxassislar davlat boshqaruvingning mas'uliyatli ishlariga ko'proq jalb etilmoqda. Ayniqsa, iqtidorli yoshlarga alohida e'tibor berilib, ularning faoliyati mavjud iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramasdan moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlanmokda. Ammo yoshlar bilan bog'liq muammolarni hal etish bo'yicha olib borilayotgan ishlarni etarli darajada, deb bo'lmaydi.

Yoshlar to'g'risida hukumatning muayyan, izchil, ilmiy jihatdan asoslangan hayotiy va ijtimoiy yo'naltirilgan davlat dasturi bo'lmos'i zarur. Busiz jamiyat hayoti kelajagini to'g'ri tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu borada yoshlar sostiologiyasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislardan juda katta mehnat va faollik talab qilinadi. Hozirda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar doirasida yoshlarning ta'lim tarbiyasi orqali erishiladigan ijtimoiy istiqboli, eng avvalo, ijtimoiy ishlab chiqarishdagi mehnat faolligini ta'minlash orqali ularning ehtiyojlarini va manfaatlarini qondirib borish darajasiga bog'liqdir.

II BOB. Ijtimoiy sherikchilik nazorat faoliyatini kuchaytirishning muhim sharti.

2&. Ijtimoiy sherikchilikda siyosiy partiyalar nazorat samaradorligini oshiruvchi omil sifatida.

Jamiyatning ijtimoiy tarkibi – ijtimoiy tizimlar va ularning elementlari o’rtasidagi ijtimoiy aloqalar turini tashkil qilib, ijtimoiy munosabatlar mafkurasini ifodalaydi hamda turli ijtimoiy guruhlar, mehnat taqsimoti, ijtimoiy institutlar harakterini aks ettiradi.

Jamiyat, uning tizimlari o’ziga xos tarkibiy tuzilishga ega bo’lib ularning asosiy komponenti inson hisoblanadi. Kishilar ijtimoiy hayotning turli sohalarida – iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy, oila-turmushda faoliyat ko’rsatadilar. Ularning asosida ijtimoiy tarkiblar tuziladi. Ijtimoiy tizimlarning murakkabligi, tarkibidagi elementlarning soni ko’pligi bilan emas, asosan, bu elementlar o’rtasidagi o’zaro aloqa va munosabatlar harakteri bilan belgilanadi. Shuning uchun ham hozirda «Respublika barcha fuqarolari va yuridik shaxslarga tashabbus ko’rsatish va ishbilarmonlikni rivojlantirish uchun ho’jalik faoliyatining qonun tomonidan man etilmagan barcha turlarini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratishga alohida e’tibor qaratish lozim»²⁰ - deb ta’kidlagan edi I.A.Karimov.

Ijtimoiy iizimlar zanjirida turli, o’ziga xos xalqaga ega bo’ladilar. Ichki tashkiliy tuzilishi, harakteri, funksional va rivojlanish darajasi, turmush tarzi faoliyat shakli va usullari bilan qadriyatlar tizim, norma g’oyalari, qarashlari va boshqa jihatlari bilan o’zaro farq qiladilar.

Jamiyatning ijtimoiy tarkibini konkret tarixiy davr sistemasida olib qarash talab qilinadi. Chunki ko’pchilik tarixiy ijtimoiy tizim tarkibi o’zaro sifat va xususiyatlari bilan farq qiladi.

²⁰ I.A.Karimov. “O’zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura”. 65-bet.

Jamiyatning ijtimoiy tarkibini sosiologik jihatdan o'rganishda uni uch ma'noda: eng umumiy, maxsus keng va xususiy tor ma'noda olib qarash zarur.

Umumiy ma'nodagi ijtimoiy tarkib-jamiyatning bir butun tarkibini tashkil qiladi. Bu ijtimoiy tarkibning element sifatida jamiyatning ijtimoiy munosabatlariga mos tushuvchi iqtisodiyoti, siyosati, ideologiyasi kabi sohalar kiradi. Ikkinchi, maxsus, keng ma'nodagi ijtimoiy tarkibga ijtimoiy tarixiy birlik majmuasi va ular o'rtasidagi aloqa, munosabatlar kiradi. Bu tarkib milliy-etnik, ijtimoiy-demografik, mutaxassislik ixtisoslik va boshqa shu kabi sohalar kiradi.

Tor ma'nodagi ijtimoiy tarkib tushunchasiga mehnat jamoalari, hududiy birlik, nisbatan tez o'zgaruvchan guruhlar kiradi. Bozor munosabatlarining tarkib topishi jarayonida O'zbekiston ijtimoiy tarkibida keskin o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bu o'zgarishlarni yuqorida ko'rsatilgan uch metodologik bosqich bo'yicha sosiologik tadqiq qilish – asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

«Jamiyatning umumnazariy muammolari» asarida Amerikalik sosiolog Parsons, jamiyat tarkibiy tuzilishining funksional modelini ishlab chiqdi. Unga muvofiq, har qanday ijtimoiy tizim qo'yidagi to'rtta tarkibiy iyerarxik darajadan iborat:

1. «Birlamchi» yoki «texnik» daraja ijtimoiy tizim elementlarining bevosita aloqadorligini ifodalaydi.
2. Boshqaruv yoki «menedjeriylar» daraja, birlamchi darajadagi ijtimoiy tizimlar elementlarining o'zaro aloqadorligini tartibga solib turadi. Bu daraja tashqi tarkibiy aloqalar bo'g'inlari bilan munosabatlar o'rtasida vositachilik rolini bajaradi. Ijtimoiy tartibni nazorat qiladi, kuzatadi, kishilarning moddiy jihatdan ta'minotini boshqaradi.
3. «Institutli» daraja yanada umumiyoq masalalar bilan shug'ullanadi. Bunga boshqaruv, institutlar va rahbariyat, ma'muriy idora organlari, ularning vakillari kiradi.

4. Oliy darajadagi, umumdavlat darajasidagi jamiyat tashkilotlari. Bunga davlat hokimiyati, huquqiy va boshqa tashkilotlar kiradi. Ular quyi darajalar ustidan nazorat qiladi va ularni tartibga keltiradi. Parsons sosiologik maktab qarashicha, jamiyat funksional tizimlardan iborat. Bu maktab vakillari dinning jamiyat hayotidagi funksional ahamiyatiga ham yuqori baho bergenlar. Dini-jamiyatning «bir butun» holda bo'lishiga xizmat qiladi – deb, ateizmga jamiyatning bir butunligini buzuvchi nomutanosiblikni keltirib chiqaruvchi omil sifatida qarashgan.

Ijtimoiy fanlardada ijtimoiy birlik tushunchasi ham muhim o'rinn tutadi. Ijtimoiy birlik –deb tarixan shakllangan, nisbatan barqaror ijtimoiy aloqalar va munosabatlarga, o'ziga xos umumiy xususiyatlarga ega bo'lgan kishilar birligiga aytildi. Boshqa ijtimoiy tashkilot va institutlardan farq qilib, ijtimoiy birlik tabiiy va tarixiy jarayonda vujudga kelib, ongli kishilarning irodalariga bog'liq bo'limgan holda mavjud bo'ladi. Ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida obyektiv zarurat sifatida vujudga kelgan kishilarning ijtimoiy birligi xarakteri jamiyat ishlab chiqarish usuli harakteriga bog'liq bo'ladi va u bilan belgilanadi.

Buyuk mutafakkir yurtdoshimiz Abu Nasr Forobiyning kishilar ijtimoiy birligi to'g'risida bundan o'n bir asr muqaddam yozib qoldirgan qo'yidagi fikri diqqatiga sazovordir: «Har bir inson o'z tabiatini bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritma olmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Shu sababli yashash uchun zarur bo'lgan kishilarni birlariga yetkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvini orqaligina odam o'z tabiatini bo'yicha intilgan yetuklikka erishish uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi. Shuning uchun inson shaxslari ko'paydilar va yerning aholi yashaydigan qismiga o'rnashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi»²¹.

²¹. Abu Nasr Farobi. "Fozil odamlar shahri". T. A.Qodiriy nomidagi halq maorifi nashriyoti, 1993, 186-bet

Markaziy Osiyoning yana bir buyuk mutafakkiri Abu Rayhon Beruniy ham kishilarning ijtimoiy birligi to'g'risida fikr yuritib, shunday degan: «Hamma gap shundaki, inson, ehtiyojlarining ko'pchiligi va himoya vositalaridan mahrum bo'lganda chidamsizligi hamda dushmanlarning serobligi orqasida o'zaro qo'llab-quvvatlash va har biri o'zini ham, boshqalarni ham ta'minlaydigan ishni qilish maqsadlarida o'z hamtavoqlari bilan jamiyat bo'lib birlashishga majbur bo'lgan edi»²².

Jamiyat hayotini o'rganishda «ijtimoiy tashkilotlar», «institutlar» kabi ilmiy tushunchalardan ham foydalilanadi. Ijtimoiy tashkilotlar-kishilar o'rtasidagi ijtimoiy munosbatlar rivojining mahsuloti bo'lib, muayyan dastur yoki maqsadni bajarishga qaratilgan, belgilangan kishilar birliklaridir. Ijtimoiy tashkilotlar moddiy ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladi. Bu tushuncha keng ma'noda alohida kishilar va ijtimoiy guruhlarning faoliyatini boshqarish va tartibga solish usulini harakterlaydi. Ijtimoiy tashkilot tushunchasi, kishilar o'rtasidagi aloqadorlikning barcha soha va darajalarini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy tizim tomonidan ayrim individlar faoliyatini boshqarishni ta'minlaydi.

Amerikalik mashhur sosiologik J.Xomansning ijtimoiy tashkilotlarni tadqiq qilishda sosiologiya, psixologiya va pozitiv mantiqqa asoslanish zarurligi to'g'risidagi fikri hozirgi nazariy kamtiklik davrida biz uchun muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy munosabatlar kishilar, ijtimoiy guruhlar, millatlar, tashqi tabaqalar va boshqa ijtimoiy tuzilmalar o'rtasidagi munosabatlar va ularning ichki iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy mafkuraviy va madaniy sohalardagi faoliyatini tashkil qiladi. Alohida olingan inson-jamiyatning, ijtimoiy munosabatlarning boshlang'ich unsuri hisoblanadi. O'z mohiyat e'tibori bilan ijtimoiy munosabatlar moddiy va ma'naviy mazmunda bo'ladi. Moddiy ijtimoiy munosabatlarga iqtisodiy ishlab chiqarish

Abu Nasr Farobi. "Fozil odamlar shahri". T. A.Qodiriy nomidagi halq maorifi nashriyoti, 1993, 186-bet

²² Beruniy. Tanlangan asarlar, 3-tom. T. 1969, 83-bet.

munosabatlari kiradi. Ustqurmaviy munosabatlar siyosiy, huquqiy munosabatlarni o’z ichiga oladi. Ma’naviy munosabatlarga ahloqiy, mafkuraviy, diniy va boshqa munosabatlar jamlanadi. Jamiyat rivojlanish ijtimoiy munosabatlar rivoji bilan belgilanadi. Boshqacha aytganda, bir butun tizim sifatidagi jamiyat mohiyatini uning sohalari, tizimlari o’rtasidagi o’zaro funksional aloqadorlik qonunlari ifodalaydi.

Hozirda jamiyatimiz hayotida bozor munosabatlarning asta-sekin tarkib topib borishi o’z navbatida boshqa barcha ijtimoiy munosabatlarda muayyan o’zgarishlarni keltirib chiqarishi tabiiy. Ayniqsa, bunday o’zgarishlar shaxs va uning jamiyat hayotidagi munosabatlarida yaqqol ko’rina boshlaydi. Hozirda shaxsning faolligi ijtimoiy mavqyei ortmoqda.

Ijtimoiy mavqye (status) tushunchasi-alohida olingan bo’lib, bu inson yoki rivojlanish guruhning jamiyatda mavjud ijtimoiy tuzumda tutgan o’rni, egallab turgan mavqyeini ifodalaydi. Bu tushuncha orqali kishilarning ijtimoiy kelib chiqishi irqiy yoki o’zining harakati (ma’lumoti, ko’rsatgan xizmati) orqali erishgan darajasi o’rganiladi.

Har bir kishi, shaxs ma’lum bir ijtimoiy guruhga, tizimga mansub bo’ladi. Shuning uchun, ijtimoiy sanksiyalar doimo shaxs faoliyati yo’nalishi, tartibi va obyekt o’rtasida bilvosita ta’sirda bo’ladi.

Ijtimoiy tizimlarning rivojlanishi tabiiy-tarixiy jarayon tarzida boradi. Har bir ijtimoiy tizim boshqasining, yukori darajadagi tizimi tarkibiga kiradi. O’zi esa quyi, kichik tartibdagi tizimlarni o’z tarkibiga oladi. Jamiyat hayotidagi biron bir ijtimoiy tizim alohida ravishda, boshqalaridan, ijtimoiy muhitdan ajragan holda yashay olmaydi.

Jamiyatimiz taraqqiyotining hozirgi va ertangi bosqichida siyosiy partiyalarning o’rni, mavqyei hamda vazifalari haqida to’xtalib, siz, yangi partiya tuzish tashabbuskorlari bilan mamlakatimiz hayotida bu yo’nalishdagi mavjud vaziyat bo’yicha ochiq gaplashib olmoqchiman. bu hyech kimga sir emas - har qanday partiya va ijtimoiy harakatning paydo bo’lishi, avvalambor, shu yurt hayotida sodir

bo'layotgan o'zgarish va yangilanishlar, aholining, ijtimoiy-siyosiy guruh va qatlamlarning xohish-irodasi, intilishlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Boshqacha aytganda, har qanday partiya yoki ijtimoiy harakat, birinchi galda, aniq g'oyalarning tarafdori, muayyan guruhlarning manfaatlarini aniq tasavvur qiladigan, shu qarashlarni oldinga suradigan, himoya qiladigan va hayotga tatbiq etish uchun kurashadigan kuch sifatida maydonga chiqadi. Shu borada o'z-o'zidan ayon bo'lisi kerakki, ko'ppartiyaviylik sharoitida har qanday partiya va harakat jamiyat va xalq orasida obro' topish evaziga, avvalambor, saylovoldi va saylov davrida o'z g'oyalari, dasturi va amaliy ishlari bilan saylovchilarni o'ziga ergashtira olish va ko'proq ovoz to'plash hisobidan qonunchilik va ijro hokimiyatlariga o'z vakillarini o'tkazish va shular orqali o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan g'oya va intilishlarni amalga oshirish bilan o'zini namoyon qilishi tabiiy.

Shu talablarga javob bermaydigan, amaliy hayot bilan bog'lanmagan, havoyi intilishlar, faqatgina chiroyli, lekin quruq da'vat va chaqiriqlar bilan yashaydigan siyosiy kuch esa - u partiya bo'ladimi, ijtimoiy harakat bo'ladimi -oxir-oqibatda inqirozga yuz tutadi va xalq nazaridan qoladi. Bunday tizim va holat barcha demokratik davlatlarda tabiiy bir holga aylangan.

Albatta, demokratik jamiyat qurishga bel bog'lagan va bunga erishgan davlatlarda biron bir siyosiy kuchning o'z mavqyei va o'rniga ega bo'lisi, obro' qozonishi uchun, siyosiy partiya yoki ijtimoiy harakat bo'lib shakllanishi uchun, shubhasiz, ma'lum vaqt va tajriba kerak bo'lganini kuzatish mumkin. Agarki, Amerika, Yevropa yoki Osiyodagi rivojlangan demokratik davlatlar misolida ko'radian bo'lsak, ularda hozirgi kunda yetakchi kuch tariqasida faoliyat ko'rsatayotgan partiyalar uzoq va murakkab, davomli tarixga ega bo'lgani, qancha-qancha ijtimoiy-siyosiy kurash va to'fonlarni boshidan kechirgani, xalq ishonchini qozonish uchun og'ir yo'llarni bosib o'tgani va bugun ham doimiy harakatda ekaniga ishonch hosil qilamiz. Bir so'z bilan aytganda, har qaysi partiyaning o'z tarixi, siyosiy qiyofasi va, eng avvalo, butun faoliyatining negizida aniq va xalqqa, jamiyatga tushunarli, ta'sirchan g'oyalar mujassam bo'lisi shart.

Tan olishimiz kerakki, biz mustaqillikka erishgandan keyingi mana shu 12 yillik davrda bu masalada ham birmuncha hayotiy tajriba orttirdik. Boshimizdan kechirgan, o'zini oqlamagan yakkapartiyaviylik, zo'ravonlik tizimi, xalqqa ma'qul yoki noma'qul bo'ladi, faqatgina bitta g'oya hukm surgani, xalqimiz tarixida qanday salbiy iz qoldirgani haqida gapirib o'tirish ortiqcha bo'lsa kerak. Buni barchangiz O'zbekistonimizning yaqin tarixidan yaxshi bilasiz va bundan tegishli xulosalar chiqargansiz, deb o'ylayman. Yurtimizda yetmish yildan ko'proq yakkahukmronlik qilgan ana shu mafkura, ming afsuski, ko'pgina odamlarimizning ongi va tafakkuriga o'rnashib qolgani va hamon o'z iskanjasidan chiqarmayotganining guvohi bo'lyapmiz. Hali-beri hayotimizga salbiy ta'sir o'tkazayotgan ko'pgina misollar qatorida boqimandalik kasalligi haqida gapiradigan bo'lsak, eski zamondan qolgan bunday asoratlar naqadar kuchli ekanini sezish qiyin emas. Hozirgi vaqtda biz huquqiy demokratik, bozor iqtisodiyotiga asoslangan davlat, hyech kimdan kam bo'limgan hayot qurish uchun intilmoqdamiz. Bu hayotning siyosiy-ijtimoiy asoslari bo'lgan demokratiya prinsiplarini, ko'ppartiyaviylik muhitini mustahkamlash, partiyalar faoliyatini tashkil qilish va rivojlantirish bugungi hayotimizning eng muhim vazifasi, ertangi taraqqiyotimizning garovi bo'lib qolmoqda. Barcha taraqqiy topgan demokratik davlatlar bosib o'tgan bu yo'l biz uchun ham yagona to'g'ri yo'l ekani haqida, takrorlab gapirib o'tirishning zarurati yo'q, deb o'ylayman.

Hammamizga ma'lum, hozirgi kunda mamlakatimizda mavjud bo'lgan partiyalar, ya'ni Xalq demokratik, "Adolat" sosial-demokratik, "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi va Fidokorlar milliy demokratik partiyasi eski tuzumdan mutlaqo farq qiladigan yangicha sharoitda, ko'ppartiyaviylik muhitida ishlamoqda, imkon qadar jamiyatda o'z o'rnini topishga, odamlarni o'z g'oyasi, o'z dasturi atrofida jiqlashtirishga intilmoqda.²³

Hyech shubhasiz, mamlakatimizning erkin va ozod hayot, demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo'lida qo'yayotgan qadamlari barchamizni quvontiradi.

²³ I.A.Karimov Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiysi. Toshkent. "O'zbekiston", 2010

Lekin, taassufki, shu maqsadga erishishga qaratilgan jarayonlar, avvalo, haqiqiy ko'ppartiyaviylik muhitini barpo etish, har qaysi partianing aniq, faqatgina o'ziga xos qiyofaga, o'z tarafдорлari va saylovchilariga ega bo'lishi, oldinga suradigan g'oyalari va dasturlarini amalga oshirish uchun qat'iy kurash olib borishi juda sust kechmoqda. Bunday intilish va harakatlar, aytish mumkinki, umuman sezilmayapti. Shuni yana va yana bir bor afsus bilan ta'kidlashga majburman - hozir jamiyatimizda shu masala bo'yicha kechayotgan jarayonlar hyech kimni qoniqtirmaydi va bundan kerakli xulosalar chiqarish ayni muddao bo'lur edi.

Albatta, barcha partiyalarimizni bir-biriga yaqinlashtirayotgan jihatlarning mavjudligi - ular siyosiy, iqtisodiy maqsad yoki dastur bo'ladimi - bu ham tabiiy hol. Har qanday faoliyat ko'rsatayotgan partiya yurt tinchligi, Vatan taraqqiyoti, xalq farovonligi kabi g'oyalarni o'zining ezgu maqsadi deb oldinga surishiga, ishonchim komilki, hyech kim qarshi chiqmaydi. Boshqacha aytganda, bugun Oliy Majlisimizda o'z fraksiyalariga ega bo'lgan ko'pgina partiyalarimiz demokratik prinsiplar va milliy qadriyatlarimizga asoslangan kelajagimizni ko'rishga bel bog'laganini, shu maqsadda olib bo-rayotgan islohotlarimizga munosib hissa qo'shayotganini hyech kim inkor etolmaydi va bu borada ularni albatta qo'llab-quvvatlaydi.

Bunday vaziyatni siyosiy yoki iqtisodiy sohalarda, ijtimoiy, ma'naviy-madaniy yo'naliшlarda, umuman, davlat va jamiyatimizni qurish, uni idora qilish va boshqarish masalalarida kuzatishimiz mumkin. Nafaqat bugungi kunimiz, balki ertangi avlodlarning kelajagiga ham tahdid solayotgan, xalqaro maydonda tobora kuchayib borayotgan yangi xavf-xatarlarning oldini olish, yurtimizda qaror topgan tinch va osuda hayotni bu balo-qazolardan asrash maqsadida nimalarga nisbatan ehtiyyot va hushyor bo'lishimiz, tashqi va ichki siyosatimizni uzoqni ko'zlab, qanday prinsiplarga asoslanib, nimalarga va kimlarga tayangan holda olib borishimiz zarur degan savollar, avvalo, siyosiy partiyalarimizning a'zo va rahbarlarini qiyashi kerak emasmi?

Lo'nda qilib aytganda, bugungi vaziyat bu yo'naliшlarda davlat siyosatini aniqlash, yakka-yagona to'g'ri yo'lni ishlab chiqish va tanlash masalasida partiya

va harakatlardan tinmay bosh qotirishni, bu masalalarning yechimini topish maqsadida olib borilayotgan bahs va muhokamalarda o'z fikri va pozisiyasini himoyalashga qodir bo'lishni va o'z haqligini isbotlab berishni taqozo etadi.

Lekin, ochiq aytish kerak, bizda bu borada qandaydir loqaydlik, xotirjamlik va beparvolik hukm surmoqda. Xuddiki, hamma og'ir va keskin muammolar bugun ham, ertaga ham o'z yo'li bilan hal bo'ladigandek, kimdir ularni yechib beradi, degan kayfiyatlar ustun bo'lmoqda. Aksariyat partiyalarimiz esa kurashish o'rniga, sen menga tegma, men senga deb, hozirgi shiddat bilan o'zgarib borayotgan hayotdan orqada qolmoqda. Ba'zilar, bu katta siyosat, bunga tajribamiz va qurbimiz hali yetmaydi, deb e'tiroz bildirishi mumkin. Bunday qarashlar bilan mutlaqo kelishib bo'lmaydi. Nega deganda, siyosiy partiya, deb nom olgan kuch, avvalambor, shunday murakkab siyosatga o'z hissasini qo'shish uchun maydonga chiqadi.

Jamiyatda barqaror vaziyat mavjud bo'lgan sharoitdagina siyosiy partiyalar va jamoat harakatlari jamiyat taraqqiyotining muammolarini keng, oshkora muhokama qilish imkoniga ega bo'ladi. Oldilariga qo'ygan maqsadlariga erishadi, o'z salohiyatlarini ro'yobga chiqaradi, demokratik davlat va ijtimoiy hokimiyat institutlarini shakllantirishda qatnashadi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik - jamiyatning jo'shqin va tadrijiy rivojlanishi, jahon tizimiga integrasiyalashuvi uchun asosiy negiz va shart-sharoitdir. Eng murakkab o'tish davrida jamiyatda barqarorlikni saqlab turish ayniqsa muhim. Bunday paytda ijtimoiy va iqtisodiy ziddiyatlar ko'pgina ijtimoiy o'zgarishlarning o'tkinchi ruhdaligi sababli yanada keskinlashadi. Bu esa barqarorlikni bir qadar kengroq tushunish imkonini beradi. Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, milliy hamjihatlik, fuqarolar totuvligi - jamiyatni yangilash va isloh qilishning, barqaror rivojlanish hamda taraqqiyotning poydevori va kafolatidir.

Xulosa

Hozirgi kunda mustaqil O'zbekistonda shakllanayotgan ijtimoiy tizimini istiqboli uni tarixini o'rganishni taqozo qiladi. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor munosabatlari yo'lini tanlagan suveren O'zbekiston Respublikasi uchun ushbu muammo muhim ahamiyat kasb etadi. Diplom ishiga kiritilgan masalalarni ilmiy tahlil qilish, ijtimoiy ish tizimini yanada samarali qilish uchun kerakli bo'lган xulosa va takliflarni berish imkoniyatini keltirib chiqaradi.

XX asr oxirlariga kelib jamiyatning mohiyati, uning tarixiy taraqqiyoti, o'tmishi, hoziri va kelajagi to'g'risidagi dinamik va statik, struktural va funksional qonunlarni aks ettirgan turli paradigmalar shakllandи va jamiyatning moxiyatiga, uning qonunlariga bo'lган yagona qarashlarga chek qo'yildi. Bilimlar o'rtasidagi bunday differensiyalashuv "ilmiy fikrlar hilma-hilligi" nomi bilan ijobiy baholanishi mumkin, ammo nazariyalar o'rtasidagi bunday tafovut keskinlashib, jamiyat to'g'risidagi xar qanday bilimning "shubxali"ligi bilan bog'liq salbiy oqibatlarni xam yuzaga keltirmoqda. Ilmiy bilimlardagi bunday keskin ajralishlar va ziddiyatlar jamiyat to'g'risidagi turli ijtimoiy fanlar o'rtasidagi munosabat doirasidan chetga chiqib, hatto ularni o'zaro uyg'unlashtirish vazifasini bajaruvchi ijtimoiy falsafa fani doirasida turli paradigmalar o'rtasidagi keskinlik darajasiga chiqdi. Ijtimoiy jarayonlarga birgina paradigma asosida baho berish bizning bilimlarimizning bir yoqlama bo'lib qolishiga olib keladi. Bunday salbiy oqibatlarning oldini olishda turli falsafiy paradigmalar nuqtai nazarlarini birlashtirish, mantiqiy sintez qilmoq lozim. Masalan, turli fanlar va falsafiy paradigmalar tomonidan jamiyatning eng kichik subatami sifatida o'rganiluvchi inson "etnik odam", "iqtisodiy odam", "siyosiy odam" kabi tushunchalar orqali taxlil qilinadi. Yoki falsafiy yondashuvlarning fenomenologiya, ekzistensializm, psixoanaliz maktablari jamiyat va inson muammolariga turlicha yondashmoqda. Jamiyat to'g'risidagi ilmiy-tadqiqot ishlarida xam malum yondashuv qobig'iga o'ralib qolish hollari kuzatilmоqda. Jumladan bizning jamiyatimizda ham jamiyat taraqqiyoti to'g'risida universal va integral qarashning mukammal konsepsiysi

shakllantirilmagan. Mazkur diplom ishida ana shu holatlarga ham etibor berildi va turli umumiy qarashlarning o'zaro sinteziga asoslandi. Bunda ham sivilizasion, ham madaniy-tarixiy, ham yanada endi shakllanib kelayotgan boshqaruvali va hozirda jiddiy e'tirozlarga uchrayotgan formasion yondashuvning ijobiliy tomonlarini ijodiy o'zlashtirishga asoslandi.

Xususan, mustaqillik yillarida O'zbekistonda jamiyatni qonuniy tarzda demokratlashtirish va modernizasiyalash, inson mohiyatiga yangicha zamonaviy yondashishda amalga oshirilayotgan ishlar umuminsoniy va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda yoritishga harakat qilindi. Tadqiqot ishida jamiyat qonunlari iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy omillar uyg'unligi asosida o'rganildi. Ijtimoiy nazorat institrlarning faoliyati milliy xususiyatlari bugungi demokratik tamoyillar asosida rivojlanayotgan O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, nazoratning milliy, duniyoviy prinsiplari atroflicha tahlil qilindi, ijtimoiy jihatlariga alohida e'tibor berildi.

Fodalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.I.A.Karimov. Demokratiya – bosh yo'limiz. Vatan sajdaghoh kabi muqaddasdir. 3-jild. T., “O'zbekiston”, 1996,
2. I. A. Karimov. O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'naliishlari. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. 2-jild, T., “O'zbekiston”, 1996,
3. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. T., “Navro'z”, 2005,
4. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., “O'zbekiston”, 2000,
5. I.A.Karimov. “O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura”.
6. I.A.Karimov “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida” Toshkent. “O'zbekiston”, 1997
7. I.A.Karimov.Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish ustuvor maqsadimiz. Toshkent. “O'zbekiston”, 2010
8. I.A.Karimov Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiysi. Toshkent. “O'zbekiston”, 2010
9. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz–Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz faravonligini yanada yuksaltirishdir. Toshkent: “O'zbekiston ”, 2010.
10. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T.,
11. Abu Nasr Farobi. “Fozil odamlar shahri”. T. A.Qodiriy nomidagi halq maorifi nashriyoti, 1993,
12. Beruniy. Tanlangan asarlar, 3-tom. T. 1969,
13. Falsafa. Qomusiy lug'at. T., “Sharq” NMAK, 2004,
14. Qirg'izboyev M. Fuqorolik jamiyati: Siyosiy partiyalar, mafkuralar madaniyatlar. T. Sharq 1998 y.
15. Sosiologiya: o'quv qo'llanma / M.B.Bekmurodov tahriri ostida. T., 2001.
16. В.П. Петров. Движущие силы и основные пути развитие человеческого общества. “Геодезия”. М., 2009.

Internet saytlari:

<http://filosof.historic.ru/books/>

<http://www.gov.uz>

<http://www.lex.uz>

